

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 2 stycznia 2026 r.

Poz. 4

UCHWAŁA NR XVIII/114/2025 RADY MIEJSKIEJ W CZARNEJ WODZIE

z dnia 15 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), po uzyskaniu pozytywnej opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr RD.5120.11.2025.DN z dnia 4 grudnia 2025 r.

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Czarnej Wody.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Sebastian Schmidt

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CZARNA WODA na lata 2025-2028

opracowała:
Iwona Gołaszewska

Czarna Woda, 2025 r.

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków	4
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	4
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego	7
3.4. Inne uregulowania prawne	8
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	9
4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju	9
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju	11
4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	11
4.1.4. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami	11
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i gminy	12
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego	12
4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	14
4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego	15
4.2.4. Strategia Rozwoju Gminy Czarna Woda	15
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czarna Woda	15
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	19
5.2.1. Zarys historyczny	19
5.2.2. Krajobraz kulturowy	22
5.2.3. Zabytki nieruchome	23
5.2.4. Zabytki ruchome	29
5.2.5. Zabytki archeologiczne	29
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	29
5.2.7. Dziedzictwo niematerialne	30
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	31
5.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków	31
5.3.2. Ochrona konserwatorska w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego	31
5.3.3. Inne prawne formy ochrony	33
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	33

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	34
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	39
7. Założenia programowe	39
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	42
8.1. Instrumenty prawne	42
8.2. Instrumenty koordynacji.....	42
8.3. Instrumenty finansowe	42
8.4. Instrumenty społeczne	42
8.5. Instrumenty kontrolne.....	42
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	42
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	43
10.1. Publiczne źródła finansowania	43
10.2. Środki pomocowe	45
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	46

1. Wstęp

Gmina Czarna Woda położona jest w południowej części województwa pomorskiego, sąsiaduje z gminami: Kaliska, Czersk i Osieczna. Pod względem geograficznym znajduje się w zachodniej części Pojezierza Starogardzkiego, w północno-wschodniej części kompleksu leśnego Borów Tucholskich. Pod względem kulturowo-etnicznym Czarna Woda przynależy do Kociewia. Powierzchnia gminy wynosi 2775 ha z czego 54% stanowią lasy. W skład Czarnej Wody wchodzi dwa sołectwa – Lubiki i Huta Kalna. Według stanu na dzień 31.12.2024 r. na obszarze gminy zamieszkuje na stałe 2952 osób, w tym 2567 w samej Czarnej Wodzie. Miejscowość przecinają dwa główne szlaki komunikacyjne, droga krajowa nr 22 (dawna nieoficjalna nazwa „Berlinka” łącząca Berlin z Królewcem) oraz trasa kolejowa Tczew – Piła. Odległości drogowe z Czarnej Wody: do Gdańska – 90 km, do Starogardu Gdańskiego (stolicy regionu) – 36 km, do Chojnic – 40 km, do autostrady A1 przebiegającej w okolicy Swarżyna – 50 km.

Cały obszar gminy, z wyjątkiem zurbanizowanej części miasta Czarna Woda, należy do Obszaru Chronionego Krajobrazu Borów Tucholskich.

1 stycznia 1993 roku Czarna Woda uzyskała prawa miejskie i stała się samodzielną jednostką samorządową. W 1995 roku do Gminy Miejskiej Czarna Woda dołączyły sołectwa Lubiki i Huta Kalna jako części miasta. 1 stycznia 2014 roku Czarna Woda zmieniła status z gminy miejskiej na gminę miejsko-wiejską i sołectwa odzyskały status wsi.

Ze względu na to, że powierzchnia gminy jest stosunkowo niewielka, bo wynosi zaledwie 27,75 km², z czego 54% stanowią lasy, zasoby dziedzictwa kulturowego są stosunkowo niewielkie, jednak o dużym znaczeniu w skali regionu, np.: część systemu kanałów nawadniających łąki (l. 40-te XIX w.), dawny ewangelicki kościół w Hucie Kalnej (1894 r.) oraz zabudowa wiejska z przełomu XIX i XX w.

Aby zachować dziedzictwo kulturowe opracowano Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028, który jest podstawowym dokumentem służącym inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym jego celem jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach zdefiniowanych priorytetów.

Niniejszy program opracowano na podstawie dokumentu pt. „Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny” opracowany przez zespół w składzie: mgr inż. arch. Tomasz Błyskosz, mgr Anna Fortuna-Marek, mgr Elżbieta Jagielska, mgr Iwona Liżewska, mgr Bogna Oszczanowska, mgr inż. arch. Jolanta Welc-Jędrzejewska.

Program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym burmistrz sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi radzie miejskiej. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów. Ilekroć w tekście jest mowa o Programie Opieki, oznacza to Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028 ma na celu:

1. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
2. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

¹ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292;

3. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
4. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
5. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
6. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r.² w myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 definiuje następujące pojęcia:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości;
3. zabytek ruchomy - rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych;
4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

² t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.;

12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
13. historyczny zespół budowlany - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
14. krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków zgodnie z art. 4 ww. ustawy polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 6 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
2. zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i orderzy, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne;
3. zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, reliktury działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 7 ww. ustawy formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na podstawie art. 16 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rada miejska, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Na terenie parku kulturowego (art. 17) lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1. prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
2. zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
3. umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego;
4. składowania lub magazynowania odpadów.

Zgodnie z art. 18 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa powyżej w szczególności:

1. uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Artykuł 19 ww. ustawy mówi, że określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

1. objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7 wraz z ich otoczeniem;
2. ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1. zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2. innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Natomiast w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1. ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2. ochronę zabytków nieruchomych innych niż wymienione wyżej, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3. wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w dokumentach strategicznych i planistycznych.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu – o czym mówi art. 20 ww. ustawy.

Zgodnie z art. 21 ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Zgodnie z art. 22 Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków, zgodnie z art. 22 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, powinny być ujęte:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków³.

Ewidencje zabytków wymienione powyżej mogą zawierać dane osobowe obejmujące:

1. imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;
2. imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;
3. imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

W art. 89 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano organy ochrony zabytków:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Na podstawie art. 96 ust. 2 wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 87 nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Program opieki, zgodnie z ust. 3 ww. artykułu, przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4). Z realizacji programu wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany (art. 87 ust. 5).

Zgodnie z art. 81 wyżej cytowanej ustawy organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Ponadto zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁴. W art. 7 ust. 1 pkt 9 wskazano, że: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Zgodnie z zapisami w art. 3 ust. 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵ do zadań własnych gminy należy również kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej. Realizacja tego zadania następuje poprzez sporządzanie planu ogólnego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy. W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym gminy uwzględnia się, zgodnie z zapisem art. 1 ust. 2, m.in.:

- wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury;
- walory architektoniczne i krajobrazowe;
- wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Zgodnie z art. 13 b ust. 1 ww. ustawy w planie ogólnym gminy uwzględnia się m.in.:

- 1) politykę przestrzenną gminy określoną w strategii rozwoju gminy lub strategii rozwoju ponadlokalnego;

³ Art. 22 ust. 5 pkt 3 częściowo został uznany za niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 kwietnia 2023 r. sygn. akt SK 53/22 (Dz.U.2023.842) z dniem 11 maja 2023 r. Zgodnie z tym wyrokiem wymieniony wyżej przepis traci moc w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia – komentarz z bazy informacji prawnej Lex [strona Wolters Kluwer, dostęp 24.05.2025 r.];

⁴ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 ze zm.;

⁵ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 ze zm.;

- 2) ustalenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa;
- 3) zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej.

Natomiast w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z art. 15 ust 2 ww. ustawy, obowiązkowo określa się m.in.: zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego; zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu; zasady kształtowania krajobrazu; zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, tj.:

- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁶,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁷,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁸,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁹,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie¹⁰,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁵,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁶,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych¹⁸,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków¹⁹,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków²⁰,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²¹.

⁶ t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418;

⁷ t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647;

⁸ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.;

⁹ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87;

¹⁰ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 ze zm.;

¹¹ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 576;

¹² t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.;

¹³ t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 82;

¹⁴ t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 567;

¹⁵ t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385;

¹⁶ t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393;

¹⁷ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164 ze zm.;

¹⁸ Dz. U. z 2004 r., Nr 212 poz. 2153;

¹⁹ t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81;

²⁰ t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 2425 ze zm.;

²¹ t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56;

W dniu 8 lutego 2011 r. Rzeczpospolita Polska przyjęła Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 17 października 2003 r.²², przez co zobowiązała się do stosowania zawartych w niej wytycznych.

Głównymi celami Konwencji jest:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Każde z Państw sygnatariuszy jest zobowiązane do podjęcia niezbędnych środków w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa, do określenia i zdefiniowania różnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium.

Kierunki ochrony:

- prowadzenie rejestru niematerialnego dziedzictwa,
- prowadzenie ogólnej polityki zmierzającej do wyznaczenia niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączania jego ochrony do programów planowania ogólnego,
- ustanowienie jednego lub kilku organów odpowiedzialnych za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- rozwijanie studiów naukowych technicznych i artystycznych, jak również metodologii badań, w celu skutecznej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- stworzenie odpowiednich środków prawnych, technicznych, administracyjnych i finansowych mających na celu: wspieranie tworzenia lub rozwoju ośrodków szkolenia w zakresie zarządzania zasobami niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekazywanie tego dziedzictwa poprzez fora i przestrzenie przeznaczone do jego odtwarzania lub wyrażania; umożliwianie dostępu do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym przestrzeganiu zwyczajów rządzących dostępem do niektórych jego elementów; powoływanie instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa,
- zapewnienie, aby niematerialne dziedzictwo kulturowe było uznawane, szanowane i promowane w społeczeństwie, w szczególności poprzez: programy mające na celu edukację, podnoszenie świadomości i upowszechnianie informacji, skierowane do ogółu społeczeństwa, w szczególności do młodzieży; konkretne programy edukacyjne i szkoleniowe dla zainteresowanych wspólnot oraz grup; działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie zarządzania i badań naukowych oraz nieformalne środki przekazywania wiedzy,
- informowanie opinii publicznej o istniejących zagrożeniach dla takiego dziedzictwa oraz działaniach podejmowanych w ramach niniejszej Konwencji,
- promowanie działań edukacyjnych w celu ochrony obszarów naturalnych oraz miejsc pamięci, których istnienie jest konieczne dla wyrażania niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 [KSRR 2030] przyjęta została uchwałą Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 roku²³.

²² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018);

²³ Uchwała nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia "Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030" (M. P. z 2019 r. poz. 1060);

KSRR 2030 to podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 roku. Politykę regionalną należy tu rozumieć jako skoordynowane działania wszystkich podmiotów (w tym rządu, samorządów terytorialnych wszystkich szczebli i partnerów społeczno-gospodarczych) na rzecz rozwoju poszczególnych województw (w dokumencie określanych jako regiony)²⁴. KSRR 2030 identyfikuje cele polityki regionalnej i działania, jakie dla ich osiągnięcia powinien podjąć rząd, samorząd terytorialny oraz pozostałe podmioty uczestniczące w realizacji tej polityki w kontekście przemian demograficznych, globalizacji oraz nowej perspektywy finansowej UE. Najważniejszym kierunkiem zmian w polityce regionalnej, w stosunku do wcześniejszych dokumentów tego typu, jest przyjęcie za *Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)* [SOR]²⁵, której postanowienia rozwija KSRR - aktywniejszej niż do tej pory roli państwa i instytucji publicznych w kształtowaniu procesów rozwoju społeczno-gospodarczego i terytorialnego, nadając im jednocześnie zadania związane z inicjowaniem zarządzaniem procesami rozwojowymi oraz wspomaganie działalności sektora prywatnego²⁶.

KSRR 2030 zakłada bardziej precyzyjne dobieranie działań ukierunkowanych terytorialnie - w regionach, które nie mogą w pełni rozwinąć swojego potencjału rozwojowego lub utraciły funkcje społeczno-gospodarcze. Kieruje do nich wsparcie, które wymaga kompleksowych i dopasowanych do lokalnego charakteru działań. Identyfikacja cech poszczególnych obszarów kraju doprowadziła autorów dokumentu do konkluzji, iż „polityka regionalna od 2010 r. zgodnie z modelem polaryzacyjno-dyfuzyjnym, skupiała działania rozwojowe przede wszystkim na największych aglomeracjach i zakładała, że impulsy rozwojowe będą przenikały z dużych ośrodków wojewódzkich na słabiej rozwinięte obszary otaczające. Jednak zasięg oddziaływania impulsów rozwojowych płynących z obszarów wysokorozwiniętych (w szczególności z ośrodków wojewódzkich) na otoczenie (ośrodki niższego rzędu) był niewystarczający, co przyczyniło się do pogłębienia różnicowań między- i wewnątrzregionalnych”²⁷. W związku z tak postawioną diagnozą, wsparcie ukierunkowane ma zostać „na obszary zmagające się z trudnościami adaptacyjnymi i restrukturyzacyjnymi, zarówno na poziomie regionalnym (wschodnia Polska, Śląsk), jak i ponadlokalnym (obszary zagrożone trwałą marginalizacją, miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze z otaczającymi obszarami wiejskimi)”²⁸.

Celem głównym KSRR jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiąganiu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel główny polityki regionalnej do roku 2030 realizowany będzie w oparciu o uzupełniające się trzy cele szczegółowe: 1) Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym, 2) Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych, 3) Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach pierwszego celu szczegółowego wyznaczono m.in. działanie 1.5.3. *Infrastruktura społeczna*, w którym postawiono na „stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze - działanie to będzie spójne z działaniami ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego na rzecz wsparcia sieci muzeów realizowanymi w ramach projektu strategicznego SOR *Dziedzictwo buduje wspólnotę*”²⁹.

W ramach drugiego celu szczegółowego wyznaczono działanie 2.1.3. *Zwiększanie zasobów rynku pracy i rozwój kapitału społecznego*, w którym postawiono na „pełniejsze wykorzystanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego” poprzez wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych, wspieranie organizacji czasu wolnego, imprez kulturalnych i turystyki kulturowej, współpracę z organizacjami pozarządowymi. Działania te mają się przyczynić do „podniesienia jakości życia, poczucia zakorzenienia i tożsamości kulturowej oraz przełożyć się na wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy”³⁰. W tym zakresie wspierane będą m.in. takie działania jak „promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych

²⁴ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KRRS 2030), s. 4;

²⁵ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została przez Radę Ministrów uchwałą z dnia 14 lutego 2017 r. (M.P. z 2017, poz. 260);

²⁶ (KRRS 2030), s. 38

²⁷ Tamże, s. 38;

²⁸ Tamże, s. 39;

²⁹ Tamże, s. 61;

³⁰ Tamże, s. 67;

obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury”³¹.

Jak zauważają autorzy dokumentu „w ramach KSRR wspierany będzie rozwój wszystkich miast tj.: największych aglomeracji, średnich oraz małych miast powiązanych funkcjonalnie z obszarami wiejskimi bez względu na ich wielkość, położenie czy pełnione funkcje społeczne, gospodarcze i administracyjne. Działania podejmowane dla realizacji celów polityki regionalnej w zakresie miast znajdują się w ramach wszystkich trzech celów strategii, w tym przede wszystkim w ramach celu 2, który odnosi się do rozwoju konkurencyjności. Z uwagi na to, że miasta różnią się wielkością, położeniem i pełnionymi funkcjami, działania kierowane do nich w ramach KSRR będą miały zróżnicowany charakter”³².

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju

„Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (KPZK) przyjęła Rada Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r.³³ Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw³⁴ uchyliła ten strategiczny dla gospodarki przestrzennej Polski dokument. W chwili obecnej brak jest dokumentu określającego organizację przestrzenną państwa. Trwają prace nad stworzeniem Koncepcji Rozwoju Kraju 2050³⁵.

4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury opracowana została w 2004 roku, a następnie zaktualizowana w 2005 roku o działania do 2020 roku³⁶. Obecnie brak jest dokumentu obejmującego kolejne lata.

4.1.4. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 przyjęty został przez Radę Ministrów 8 grudnia 2023 r.³⁷ Program jest finansowany ze środków budżetu państwa. Łączna kwota środków na realizację Programu w całym okresie jego realizacji wynosi 55 796 050 zł. Program realizuje, jako podmiot wiodący, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Program realizują ponadto Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku, oraz inne podmioty – w zależności od potrzeb.

Najważniejszymi celami programu są:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:
 - model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków;
 - projektowanie konserwatorskie.
2. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:
 - cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
 - opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
3. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:
 - wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
 - digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - rozwój portalu zabytek.pl.
4. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:
 - włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;

³¹ Tamże, s. 68;

³² Tamże, s. 88;

³³ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (M. P. z 2012 r. poz. 252);

³⁴ art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1378 ze zm.);

³⁵ <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/czym-jest-koncepcja-rozwoju-kraju-2050> [strona Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, dostęp: 24.05.2025 r.];

³⁶ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dostęp: 24.05.2025 r.];

³⁷ Uchwała nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie "Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026" (M.P. z 2023 r., poz. 1470);

- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
5. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:
- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
 - inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i gminy

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 12.04.2021 r. (uchwała nr 376/XXXI/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 12 kwietnia 2021 roku)³⁸.

W rozdziale I. Wyzwania globalne oraz wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa pomorskiego zauważono, że „region charakteryzuje się dużą różnorodnością kulturową, bogatym dziedzictwem materialnym i niematerialnym oraz tradycjami morskimi. Znaczny potencjał tkwi przede wszystkim w obiektach dziedzictwa kulturowego. Działania na różnych szczeblach administracji, w ramach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dotyczą przede wszystkim zahamowania procesów ich degradacji i poprawy stanu funkcjonowania, przy czym skala działań, w stosunku do potrzeb, jest niewystarczająca. Nie udaje się w pełni wykorzystać charakterystycznych dla regionu wyróżników, takich jak potencjał ideowy dziedzictwa Solidarności, obecność mniejszości narodowych, religijnych oraz grup etnicznych, stanowiących mozaikę Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu. Wiele podmiotów i instytucji podejmuje działania na rzecz integracji mieszkańców, jednak działania te nie mają charakteru spójnego i regularnego. Do barier można zaliczyć brak systemowej współpracy podmiotów działających w obszarze kultury, w tym NGO, podmiotów oświatowych oraz JST, a także niewystarczającą promocję proponowanej oferty (...). Region charakteryzuje duży potencjał rozwoju turystyki i usług czasu wolnego wynikający ze zróżnicowanego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, co podnosi jego atrakcyjność. Nadmorskie położenie, różnorodność krajobrazowa, wyjątkowa historia Pomorza oraz specyficzne i unikatowe zasoby dziedzictwa kulturowego to kluczowe czynniki stawiające Pomorskie w czołówce najbardziej popularnych destynacji turystycznych w Polsce”.

Za mocne strony województwa pomorskiego uznano m.in. różnorodność kulturową i etniczną, bogate dziedzictwo oraz tradycje morskie.

W rozdziale III. Strategiczne wyzwania rozwojowe sformułowano wyzwania, które determinują zarówno wybór celów, jak i mechanizmy realizacji Strategii, m.in. „4. Kapitał społeczny i kultura zaufania. Rozwój aktywnej, otwartej, wrażliwej, świadomej i silnej wspólnoty, dla której wartość stanowi różnorodność kulturowa, bogate dziedzictwo oraz tradycje morskie i solidarnościowe w regionie, a także wzrost kompetencji mieszkańców warunkujących zdolność do funkcjonowania i samoorganizacji w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości z uwzględnieniem społecznej roli kultury”.

W rozdziale IV poświęconym wizji województwa pomorskiego określono, że w 2030 r. województwo pomorskie będzie regionem „rozwijającym się w sposób trwały – bazujący na wyróżnikach Pomorza: aktywności i potencjale wykształcenia mieszkank i mieszkańców, wysokim poziomie kapitału ludzkiego i społecznego, bogatym dziedzictwie wielokulturowym, morskim i wolnościowym, unikatowych walorach środowiskowych i krajobrazowych, zrównoważonej mobilności, a także branżach kluczowych dla gospodarki i inteligentnych specjalizacji”.

W Celu strategicznym 2. Otwarta Wspólnota Regionalna podkreślono, że „niezbędnym czynnikiem budowania wspólnoty będzie także wykorzystanie dziedzictwa (ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego) i tradycji Pomorza, a także działania rozwijające świadomość mieszkańców w kluczowych dla regionu obszarach, takich jak aktywność obywatelska, udział w kulturze, ochrona środowiska

³⁸ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030, Pomorskie 2030, <https://bip.pomorskie.eu/a,65261,w-sprawie-przyjecia-strategii-rozwoju-wojewodztwa-pomorskiego-2030.html> [strona BIP Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego, dostęp: 24.05.2025 r.];

i klimatu, promocja zdrowego trybu życia, racjonalne zachowania komunikacyjne, cyfryzacja czy przedsiębiorczość”.

W ramach drugiego celu strategicznego wyróżniono cel operacyjny 2.3. Kapitał Społeczny, który mówi, że „wyróżnikiem województwa pomorskiego jest bogactwo różnorodności, przede wszystkim w wymiarze kulturowym, etnicznym, historycznym i społecznym. Bazą do budowania kapitału społecznego powinna być zatem otwartość, wynikająca w szczególności z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu oraz tradycji kresowych, morskich, historycznych i solidarnościowych. Swoistą marką Pomorza jest także zakorzenienie w regionalnej społeczności postaw wolnościowych, samorządowych, oddolnych i obywatelskich. Atutem regionu są również: potencjał doświadczenia i wiedzy seniorów oraz aktywność i wykształcenie mieszkanki i mieszkańców(...). Kluczowym elementem procesu wzmacniania kapitału społecznego regionu jest jego potencjał kulturowy, budujący poczucie lokalnej, regionalnej, narodowej i europejskiej tożsamości. Widoczne są jednakże deficyty w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. W przypadku dziedzictwa materialnego, wciąż niewystarczająca jest liczba inwestorów zainteresowanych wykorzystywaniem i utrzymywaniem obiektów zabytkowych, co skutkuje ich degradacją. Zagrożeniem dla stanu zabytków jest również brak ich użytkowania, jedną z możliwości ich zachowania jest adaptacja do nowych funkcji. W zakresie dziedzictwa niematerialnego, widoczny jest jego ogromny potencjał służący budowie kapitału społecznego Pomorza, natomiast mankamentem jest jego relatywnie niska rozpoznawalność. Istotną będzie, zatem realizacja przedsięwzięć służących zachowaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu jako nośnika wartości historycznych, artystycznych, społecznych, edukacyjnych czy też ekonomicznych. W działaniach tych kluczową będzie rola JST, organizacji pozarządowych, a także podmiotów prywatnych(...). Dla efektywnego rozwoju kapitału społecznego Pomorza niezbędna jest przyjazna, otwarta i dostępna przestrzeń publiczna. Pomimo wielu inicjatyw w tym zakresie, zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich, widoczna jest ograniczona dostępność przestrzeni publicznych dobrej jakości. Wiąże się to z wieloletnimi zaniedbaniami w tym zakresie oraz kształtowaniem przestrzeni często w sposób fragmentaryczny i nieskoordynowany, a także abstrahujący od kontekstu historycznego, urbanistycznego i potrzeb środowiskowych. Ważne jest także ścisłe powiązanie działań w przestrzeni publicznej z inicjatywami mającymi na celu włączanie mieszkańców w procesy zachodzące w ich najbliższym otoczeniu, przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu, integrację społeczną i zawodową, wzrost dostępności do usług społecznych oraz rozwój przedsiębiorczości. Kluczowa jest, zatem realizacja przedsięwzięć wpływających na rozwój integrujących przestrzeni publicznych, a także kontynuowanie działań służących wdrażaniu kompleksowych programów rewitalizacji dla miejskich obszarów zdegradowanych. Konieczna jest również kontynuacja i wzmocnienie działań związanych z prowadzeniem tzw. „dialogu terytorialnego” z jst na etapie sporządzania projektu studium w kontekście kształtowania i prowadzenia racjonalnej polityki przestrzennej, w tym jej zgodności z polityką przestrzenną województwa zapisaną w rekomendacjach, wytycznych i ustaleniach PZPWP2030. Niezbędna w tym zakresie jest ścisła współpraca JST, organizacji pozarządowych, spółdzielni mieszkaniowych, przedsiębiorców i mieszkańców.”

W związku z powyższym sformułowano następujące ukierunkowania tematyczne:

- Podnoszenie wiedzy i świadomości wszystkich mieszkańców w obszarach kluczowych dla regionu, w szczególności: aktywności obywatelskiej i równego traktowania, kultury i tożsamości regionalnej, środowiska i klimatu, zdrowego trybu życia, racjonalnych zachowań komunikacyjnych, cyfryzacji oraz przedsiębiorczości.
- Zachowanie i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego.
- Podnoszenie kompetencji kadr kultury i turystyki (w obszarze krajoznawstwa), głównie na poziomie lokalnym.
- Rozwój infrastruktury (instytucji) kultury, e-kultury oraz oferty uwzględniającej zagadnienia różnorodności kulturowej i dialogu obywatelskiego.
- Realizacja kompleksowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych.
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznych w sposób integrujący społeczności lokalne oraz podnoszenie świadomości w zakresie planowania przestrzennego i architektury.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 przyjęty został uchwałą Nr 318/XXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 grudnia 2016 r., wszedł w życie z dniem 1.03.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.02.2017 r., poz. 603)³⁹.

Plan zagospodarowania jako dokument długookresowy służy do wyznaczenia kierunków polityki przestrzennej województwa, której celem jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, prowadzącego do spójnego i jednoczesnego tworzenia łądów: społecznego, ekonomicznego, środowiskowego i przestrzennego.

W rozdziale Uwarunkowania – środowisko kulturowe i jego ochrona za charakterystyczne składniki dziedzictwa kulturowego województwa uznano dzieła architektury i budownictwa, w tym⁴⁰:

- kościoły,
- zasługująca na szczególną uwagę architektura z przełomu XIX i XX wieku, w tym obiekty użyteczności publicznej m.in.: sieć szkół o charakterystycznej architekturze, dworce kolejowe i in.,
- urządzenia wodne (śluzy, mosty, stacje pomp),
- typowa dla znacznej części obszarów kulturowych drewniana zabudowa wiejska.

Potrzeby i wyzwania jakie stawia ochrona oraz utrzymanie walorów środowiska kulturowego regionu wiążą się z koniecznością zapewnienia warunków dla trwałego zachowania, zagospodarowania i utrzymania zabytkowych krajobrazów kulturowych oraz zespołów zabytkowych poprzez m.in. przywracanie historycznych układów wiejskich, odnowę zabytkowych obiektów wraz z adaptowaniem do nowych funkcji, kompleksową odbudowę zdegradowanych zespołów zabytkowych w obszarach historycznych wsi, przeciwdziałanie dewastacji zabytków techniki, przemysłu, stanowisk archeologicznych, promowanie i oznaczenie w terenie historycznych miejsc pamięci, rozwój nowych form obszarowej ochrony krajobrazu kulturowego, w tym zwłaszcza systemu parków kulturowych, zabezpieczenie i prace konserwatorskie przy obiektach archeologicznych o własnej formie terenowej. Do istotnych zadań należy określenie kryteriów identyfikacji innych obiektów stanowiących dobra kultury współczesnej (pomników, miejsc pamięci, budynków, zespołów budynków, założeń urbanistycznych i krajobrazowych), będących uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, wyróżniających się wysoką wartością artystyczną, pełniącą istotną rolę dla budowania tożsamości regionu. Dostrzega się potrzebę stworzenia pomorskiej listy zabytków nieruchomych, które z uwagi na ponadregionalne znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego i świadomości społecznej mogą zostać uznane za pomniki historii lub parki kulturowe⁴¹.

Polityka przestrzenna województwa uwzględnia ochronę tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocję zasobów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych, rewaloryzację przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych, rozwijanie i promowanie szlaków kulturowych w oparciu o zasoby kulturowe.

W ramach działań i przedsięwzięć polityki przestrzennej służących realizacji kierunku „Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym” wyznaczono m.in. dla jednostek samorządu terytorialnego następujące zadania:

- kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych obiektów i zespołów zabytkowych, historycznych układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy;
- zachowanie, odtwarzanie dawnych układów terenów zielonych: cmentarzy historycznych, alei, szpalerów, założeń parkowych,
- eliminowanie funkcji użytkowych obniżających wartości historyczne obiektów zabytkowych oraz obiektów kolidujących z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
- realizacja obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również skansenów służących zachowaniu, ochronie i promocji dziedzictwa kulturowego regionu,

³⁹ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego: <https://pbpr.pomorskie.pl/wp-content/uploads/MENU/Plan-zagospodarowania-przestrzennego/PZP-Wojewodztwa-Pomorskiego/PLan-2030/PZPWP 2030 - 30.12.2016.pdf> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 24.05.2025 r.];

⁴⁰ Tamże, s. 66-97;

⁴¹ Tamże, s. 68;

- identyfikowanie dóbr kultury współczesnej w oparciu o: 1) kryteria obligatoryjne: a) obiekt niebędący zabytkiem, b) obiekt jest uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, c) obiekt posiada wysokie wartości artystyczne lub historyczne, d) obiekt powstał po 1945 r.; 2) kryteria dodatkowe: a) unikatowość – np. jedyny obiekt zachowany w formie pierwotnej, b) nowatorstwo – zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, technicznych, jak i materiałowych, c) symboliczność – symbol dla mieszkańców i przyjezdnych, d) uznanie – obiekt otrzymał nagrody, wyróżnienia, e) próba czasu - zachowanie walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji, będącej efektem technicznego zużycia lub zaniedbania zarządcy, lub też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych⁴².

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024 przyjęty został uchwałą Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29.11.2021 roku⁴³.

Kolejny dokument nie został utworzony.

4.2.4. Strategia Rozwoju Gminy Czarna Woda

Rada Miejska w Czarnej Wodzie 13 listopada 2023 r., uchwałą nr XLII/376/2023, zatwierdziła Strategię Rozwoju Gminy Czarna Woda na lata 2023-2030⁴⁴.

Strategia opisuje działania, które powinny zostać wdrożone, aby wspierać dalszy rozwój gminy, przede wszystkim w sferze społecznej, gospodarczej, ale także wpływać na ożywienie sfery kulturalnej i turystycznej z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju.

W ramach pierwszego strategicznego celu *Strategii* „Wysoka jakość życia mieszkańców” celem operacyjnym jest: „Dobra dostępność do usług społecznych i kultury”, w ramach którego wyznaczony został kierunek działań: „Poprawa oferty kulturalnej gminy”. Zakłada on również realizację zadań z zakresu opieki nad zabytkami i zachowania dziedzictwa kulturowego: poprawę stanu zabytków.

W ramach drugiego strategicznego celu *Strategii* „Zrównoważony rozwój lokalnej gospodarki” celem operacyjnym jest: „Wsparta oferta inwestycyjna i turystyczna”, w ramach którego wyznaczony został kierunek działań: „Zagospodarowanie przestrzeni terenów publicznych”. Zakłada on działania z zakresu turystyki: poszerzona oferta spędzania czasu wolnego w gminie; zwiększony potencjał turystyczny; wybudowane ścieżki pieszorowerowe. Działania z zakresu turystyki opierać się mogą również na wykorzystaniu zasobów dziedzictwa kulturowego gminy.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czarna Woda

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Czarna Woda zostało przyjęte Uchwałą Nr XXIV/222/2021 Rady Miejskiej w Czarnej Wodzie z dnia 18 października 2021 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Czarna Woda. Jest to aktualizacja wcześniejszego dokumentu z 2011 r. i jednocześnie jego ujednolicona forma.

Zakres zmiany studium dotyczy zmiany w kierunkach zagospodarowania przestrzennego w zakresie złożonych wniosków do studium. Wnioski dotyczą wskazanych obszarów zlokalizowanych na terenie gminy oraz zapisów ogólnych dotyczących całego terenu gminy. Zmiany obejmują również część uwarunkowań, które zostały zaktualizowane w wyniku zmienionych aktów prawnych oraz w wyniku nowych uwarunkowań wprowadzonych przez organy i instytucje nadrzędne na etapie składania wniosków do studium.

„Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego nie jest przepisem gminnym i nie stanowi podstawy prawnej wydawanych decyzji administracyjnych. Stanowi jednak wykładnię - zapis polityki przestrzennej gminy i według obowiązującej ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jest jedynym dokumentem, w którym gmina określa zasady rozwoju przestrzennego jako całości w swoich granicach administracyjnych. Studium służyć ma także jako materiał koordynujący w zakresie gospodarowania

⁴² Tamże, s. 173-176;

⁴³ Uchwała Nr 455/XXXVIII/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 listopada 2021 roku w sprawie przyjęcia Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie pomorskim na lata 2021-2024;

⁴⁴ *Strategia Rozwoju Gminy Czarna Woda na lata 2023-2030* opublikowana na stronie https://cms-v2-files.idcom-jst.pl/sites/160/wiadomosci/72111/files/20230721_srg_czarna_woda.pdf [strona Miasta Czarna Woda, dostęp 24.05.2025 r.];

przestrzeni, zwłaszcza dla planów miejscowych sporządzanych dla fragmentów gminy. Jest to dokument sporządzany obligatoryjnie dla każdej gminy w granicach administracyjnych⁴⁵”.

W części „Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego” w rozdziale dotyczącym stanu ładu przestrzennego i wymogów jego ochrony w przestrzeni gminy Czarna Woda wyróżniono cztery podstawowe jednostki krajobrazowe: tereny zurbanizowane, kompleksy leśne Borów Tucholskich, doliny rzek i otoczenia jezior, kompleksy łąkowe. Te ostatnie to kompleks sztucznych łąk, których budowa rozpoczęła się równocześnie z budową Wielkiego Kanału Wdy w 1848 roku. Na obszarze ok. 700 ha piasków i nieużytków powstały rowy, kanały, akwedukty, tamy, śluzy, zastawki. Cały obiekt stanowi niezwykle i unikatowy przykład budowli hydrotechnicznych. Powstałe łąki stanowiły bazę paszową dla zwierząt gospodarskich z całej okolicy i przyczyniły się do rozwoju miejscowości. W rozdziale tym zawarto ocenę stanu ładu przestrzennego w gminie, który określono jako niezadowolający – dotyczy to zwłaszcza terenów zabudowanych i zainwestowanych. Polityka przestrzenna w zakresie lokalizacji nowej zabudowy i zagospodarowania w ostatnich latach była prowadzona głównie na podstawie indywidualnych decyzji o warunkach zabudowy. To narzędzie bardzo ograniczone w zakresie możliwości kształtowania ładu przestrzennego, zwłaszcza w sposób całościowy odnoszący się np. do całej miejscowości. Pożądanym byłoby sporządzenie planów miejscowych dla znacznych obszarów zwłaszcza w obszarze miasta i uaktualnienie planu miejscowego dla wsi Lubiki i Huta Kalna⁴⁶.

W rozdziale *Stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej* zawarto rys historyczny miejscowości w gminie, zamieszczono wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy postulowane do objęcia prawnymi formami ochrony (tj. kościół p.w. Św. Józefa Oblubieńca w Hucie Kalnej, fragment systemu kanałów nawadniających łąki wraz z infrastrukturą techniczną), zespoły o wartościach kulturowych - postulowane do zachowania i adaptacji (Czarna Woda - zespół zabudowy zagrodowej, ul. Długa, Lubiki Małe - zespół zabudowy, ul. Jeziorna 8, Lubiki - zespół ruralistyczny, Huta Kalna – historyczny układ ruralistyczny wsi, Huta Kalna – zabudowa zagrodowa), pozostałe zabytki i wartości krajobrazowe: metryka szkolna Czarnej Wody z lat 1900, mapa katastralna wsi Złe Mięso z 1847 r., szlak kajakowy rzeką Wdą o całkowitej dł.198 km, uznawany za jeden z najpiękniejszych nizinnych szlaków kajakowych w Polsce, szlaki piesze - Kręgow Kamienych /Odry/ i Szlak Kociewski /Wirty/, kompleks sztucznych łąk, Aleja Lipowa wzdłuż drogi Nr 22⁴⁷.

W części dotyczącej Kierunków zagospodarowania przestrzennego w rozdziale *Obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej* ustalono następujące obszary i obiekty dziedzictwa kulturowego i zabytków na terenie gminy podlegające ochronie:

- 1) historyczny układ ruralistyczny,
- 2) zespoły zabudowy o wartościach kulturowych postulowane do zachowania i adaptacji,
- 3) obiekty zabytkowe o wybitnych wartościach kulturowych, ujęte w ewidencji zabytków - do bezwzględnego zachowania,
- 4) obiekty zabytkowe ujęte w ewidencji zabytków,
- 5) ewentualne obiekty o wartościach historyczno-kulturowych, współtworzące klimat historycznej zabudowy – chronione ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (ochrona obejmuje historyczne: lokalizację, kształt i wielkość bryły, kształt dachu, zachowany detal architektoniczny),
- 6) strefy ochrony ekspozycji historycznych układów ruralistycznych i historycznych zespołów zabudowy,
- 7) otwarcia widokowe.

W rozdziale *Ogólne zasady ochrony obszarów i zasobów środowiska kulturowego* ustalono następujące zasady ochrony środowiska kulturowego:

- 1) Historyczny układ ruralistyczny wsi Huta Kalna: wieś Huta Kalna w całości objęta jest ochroną jako historyczny układ ruralistyczny wsi. W obszarze tym:
 - przedmiotem ochrony są historyczna struktura przestrzenna, w tym historyczne podziały własnościowe, historyczny układ komunikacyjny, układ zabudowy w zagrodach, obiekty małej architektury oraz historyczna zieleń związana z zabudową i układem komunikacyjnym,

⁴⁵ Zmiana do *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Miejskiej Czarna Woda*. Zmiana, 2021 r., s. 2-3;

⁴⁶ *Tamże*, s. 28-29;

⁴⁷ *Tamże*, s. 34-37;

- w obrębie zabudowy zagrodowej obowiązuje wymóg zachowania historycznych zasad zagospodarowania,
- ustala się wymóg ochrony historycznych rozgraniczeń nieruchomości,
- zabytkowa zieleń wysoka w obrębie strefy wymaga ochrony.

2) Zespoły zabudowy o wartościach kulturowych postulowane do zachowania i adaptacji. Na terenie gminy wyznacza się 5 zespołów zabytkowej zabudowy zagrodowej:

- Czarna Woda - zespół zabudowy zagrodowej, ul. Długa,
- Lubiki Małe - zespół zabudowy (zespół ruralistyczny) ul. Jeziorna 8,
- Lubiki - zespół zabudowy (zespół ruralistyczny),
- Lubiki – zespół zabudowy zagrodowej w rejonie jez. Lubiki,
- Huta Kalna – zespół zabudowy zagrodowej.

W zespołach tych:

- przedmiotem ochrony są historyczny układ przestrzenny, z elementami struktury: historyczną zabudową i historyczną zielenią – starodrzew i elementy zieleni komponowanej,
- obowiązuje nakaz kontynuowania tradycji miejsca poprzez zachowanie tradycyjnych zasad kształtowania przestrzeni, architektury i jej otoczenia przyrodniczego; kontynuowania tradycji budowlanej poprzez utrzymanie (w przypadku modernizacji) i stosowanie (w przypadku przebudowy i rozbudowy) zasad kształtowania tradycyjnej bryły i form nawiązujących do form tradycyjnych w regionie,
- dopuszcza się lokalizację nowej zabudowy w historycznych zespołach pod warunkiem zharmonizowania z istniejącą zabudową o wartościach historycznych,
- postuluje się promocję obszarów i obiektów w celu zagospodarowania i utrzymania zgodnego z ich wartością oraz wykorzystania ich w promocji gminy.

3) Obiekty zabytkowe o wybitnych wartościach kulturowych, ujęte w ewidencji zabytków - do bezwzględnej ochrony. W gminie wyznacza się 2 obiekty:

a) Kościół p.w. Św. Józefa Oblubieńca w Hucie Kalnej,

W obrębie obiektu obowiązuje:

- przedmiotem ochrony są historyczne: bryła i kształt dachu, dyspozycja ścian zewnętrznych, kształt i podziały stolarki okiennej i drzwiowej, detal architektoniczny,
- ustala się wymóg ochrony budynków, możliwość, zasady i zakres ewentualnych robót budowlanych przy obiekcie należy uzgodnić z Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- historyczna zieleń w obrębie terenu związanego z obiektem podlega ochronie,
- postuluje się objęcie ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości województwa.

b) System kanałów nawadniających łąki wraz z infrastrukturą techniczną. Na terenie gminy występuje XIX-wieczny system nawadniający łąk z szeregiem urządzeń irygacyjnych (śluzy, przepusty, mnichy, itp.). Kanał główny przebiega od jeziora Wdzydze do rzeki Wdy we wsiach Małe Lubiki i Kamionna.

Ochronie podlegają:

- sieć kanałów oraz wszelkie urządzenia irygacyjne (mostki, przepusty, śluzy, groble, zastawki, mnichy, itp.),
- zabrania się zakłócania przepływu wód w kanałach, zasypywania kanałów oraz ich skanalizowania,
- ochronie podlegają również tereny łąk i pól z których odpływa i dopływa woda kanałami i rowami melioracyjnymi; zabrania się osuszania i zabudowy tych terenów,
- ochronie podlega przekrój kanału głównego wraz z korytem uszczelnionym gliną, wszelkie urządzenia irygacyjne należy chronić i konserwować, zniszczone odtworzyć, postuluje się ich zinwentaryzowanie wraz z nadaniem numeru identyfikacyjnego w celu uaktualnienia gminnej ewidencji zabytków.

4) Obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków, dla których ustala się następujące zasady ochrony:

- budynki wpisane do gminnej ewidencji zabytków - przedmiotem ochrony są historyczne: bryła i kształt dachu, historyczna ekspozycja ścian, historyczna forma architektoniczna w tym dyspozycja ścian, historyczny detal architektoniczny (w tym wielkość i kształt otworów okiennych i drzwiowych oraz historyczne podziały stolarki), historyczne materiały budowlane oraz historyczna kolorystyka; ochrona sprawowana jest ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- obiekty i urządzenia inżynierskie (system Kanału Czarnowodzkiego, wiadukt kolejowy Podlesie) należy objąć bezwzględną ochroną jako przykład zabytków i urządzeń techniki i myśli inżynierskiej; ochronie podlega kształt, forma i budowa inżyniersko-techniczna;
- elementy małej architektury (kapliczki, krzyże przydrożne, itp.) należy chronić i poddać sukcesywnej konserwacji zachowując w maksymalnym stopniu historyczny materiał i formę ludowego rzemiosła artystycznego;

- w przypadku działań budowlanych w obiektach i na obszarach ewidencyjnych stosować przepisy odrębne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

5) Strefy ochrony ekspozycji historycznych układów ruralistycznych i historycznych zespołów zabudowy. Na terenie gminy występują trzy wsie o zachowanym historycznym układzie przestrzennym. Są to wsie: Huta Kalna, Lubiki i Lubiki Małe.

Wokół zachowanych zabytkowych układów przestrzennych wiejskich wyznacza się strefy ochrony ekspozycji:

- strefa ochrony ekspozycji wsi Huta Kalna,
- strefa ochrony ekspozycji wsi Lubiki i Lubiki Małe.

Strefy ochrony ekspozycji stanowią otwarte przestrzenie pól i łąk otaczające historyczną zabudowę i uwypuklają sylwety zespołów zabytkowej zabudowy.

W obrębie stref ochrony ekspozycji zabrania się realizacji nowej zabudowy poza obszarami wyznaczonymi w studium i oznaczonymi na rysunku kierunków.

6) Otwarcia widokowe. W celu ochrony historycznych założeń wiejskich, poza ustanowieniem obszarów ochrony ekspozycji, wyznacza się również otwarcia widokowe tj. unikalne charakterystyczne dla dawnej zabudowy widoki rozciągające się na zabytkową zabudowę z dróg dojazdowych prowadzących w kierunku wsi. Ustala się 12 otwarć widokowych: 5 na wieś Huta Kalna, 3 na wieś Lubiki i 4 na wieś Lubiki Małe. Są to otwarcia widokowe udokumentowane na rysunku „Kierunki zagospodarowania przestrzennego” oraz fotografiami zawartymi w *Studium*. W trójkątach otwarć widokowych obowiązują podobne formy ochrony środowiska kulturowego jak w strefach ochrony ekspozycji.

W Studium sformułowano następujące zasady realizacji nowej zabudowy na terenach wiejskich w obszarach objętych ochroną:

- 1) Generalnie na terenach rolnych zakazuje się realizacji rozproszonej zabudowy mieszkaniowej.
- 2) Dopuszcza się zabudowę zagrodową na terenach rolnych, zgodnie z przepisami ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego (nie dotyczy terenów położonych w strefach ochrony ekspozycji).

Współczesną zabudowę zagrodową należy realizować stosując zasadę wywodzącą się z tradycji historycznego układu zabudowy wiejskiej.

- 3) w istniejących zespołach zabudowy historycznej, w obszarach możliwego docelowego zainwestowania, należy stosować zasadę dopełnień oraz kontynuacji zabudowy polegającą na:

- ochronie historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy,
- wypełnianiu zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy,
- wyznaczeniu w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk,
- ochronie panoram oraz przedpól widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.
- dla projektowanej nowej zabudowy należy stosować bryłę i gabaryty budynków nawiązujące do tradycji tj. oparte na rzucie prostokąta, kryty dachami dwuspadowymi bez lukarn, wykuszy, naczółków; jedyną formą doświetlenia poddaszy mogą być okna połaciowe.

- 4) w istniejących zespołach zabudowy zlokalizowanych w trójkącie widoczności otwarć widokowych obowiązuje ograniczenie gabarytu zabudowy polegające na maksymalnej wysokości zabudowy do 7,5 m, pozostałe zasady jak w pkt 3).

- 5) Ochrona istniejących obiektów o zachowanych walorach historyczno-kulturowych współtworzących klimat historycznej zabudowy:

- poza obiektami objętymi ochroną zabytków należy objąć ochroną istniejące obiekty historyczne o typowych formach i gabarytach charakterystycznych dla epoki, jednocześnie współtworzących klimat historycznej zabudowy. Dotyczy to: chałup wiejskich nie figurujących w gminnej ewidencji zabytków, stodół, budynków

inwentarskich i gospodarczych a także elementów małej architektury (kapliczki przydrożne, krzyże, kamienie graniczne itp.). Obiekty te podlegają ochronie w zakresie historycznych proporcji bryły i kształtu dachu oraz zachowanego charakterystycznego detalu architektonicznego. Wskazanie obiektów i zasady ich ochrony należy określić szczegółowo w projektach planów miejscowych.

6) Ochrona otwartego krajobrazu kulturowego: ochroną obejmuje się również elementy krajobrazu kulturowego współistniejące z krajobrazem przyrodniczym, występujące na terenie otwartych przestrzeni pól i łąk, ze szczególnym uwzględnieniem terenów stanowiących otoczenie historycznej zabudowy ruralistycznej. Ochronie podlegają: otwarte przestrzenie pól, miedze, zieleń śródpolna, zadrzewienia przydrożne, ciek i oczka wodne, niewydzielone drogi gruntowe, historyczne aleje przydrożne. Zasady lub zakazy zabudowy zostały określone w punkcie dotyczącym zasady realizacji nowej zabudowy w obszarach objętych ochroną.

W dniu 24.09.2023 r. weszła w życie nowelizacja⁴⁸ ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która eliminuje studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. W miejsce tego dokumentu będą musiały zostać wykonane plany ogólne. Obowiązujące przed wejściem w życie nowelizacji studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin zachowują moc do dnia wejścia w życie planu ogólnego danej gminy, jednak nie dłużej niż do dnia 31 grudnia 2025 r. i będzie stosowało się do nich przepisy dotychczasowe⁴⁹.

Zgodnie z zapisami ustawy plany ogólne sporządza się dla obszaru gminy, z wyłączeniem terenów zamkniętych innych niż ustalane przez ministra właściwego do spraw transportu⁵⁰.

W planie ogólnym określa się strefy planistyczne i gminne standardy urbanistyczne; można określić również obszary uzupełnienia zabudowy i obszary zabudowy śródmiejskiej⁵¹. Ustalenia planu ogólnego uwzględnia się przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz stanowią podstawę prawną decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu⁵².

Przy ustalaniu planu ogólnego gminy uwzględnia się m.in. politykę przestrzenną gminy określoną w strategii rozwoju gminy lub strategii rozwoju ponadlokalnego, a także znajdujące się na obszarze gminy zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej⁵³.

Plan ogólny jest aktem prawa miejscowego⁵⁴.

Gmina Czarna Woda nie posiada planu ogólnego.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historyczny

Ze względu na brak prowadzonych do tej pory badań archeologicznych na terenie administracyjnym gminy Czarna Woda, nie posiadamy żadnych materiałów, które mówiłyby o śladach bytności ludzkiej czy pierwszym osadnictwie. Jednak biorąc pod uwagę znaleziska w sąsiednich gminach można przypuszczać, że pobyt na tych terenach ludzi i ich siedziby pojawiły w tym samym czasie. Pierwsze ślady obecności ludzi na obszarze dzisiejszej ziemi starogardzkiej pochodzą z okresu mezolitycznego (VII tysiąclecie p.n.e.). Ludność tego czasu trudniła się zbieractwem, myślistwem i rybołówstwem, nie pozostawiła więc po sobie wielu trwałych śladów. Kolejne artefakty pochodzą z okresu środkowego neolitu (VI-V tysiąclecie p.n.e.), są to pozostałości osadnictwa ludności kultury pucharów lejkowatych. Ludność tej kultury eksploatowała złoża krzemienia oraz produkowała z niego narzędzia, które drogą handlu docierały na bardzo nieraz odległe tereny. Gospodarka kultury pucharów lejkowatych opierała się na hodowli i uprawie roli, trudniono się również myślistwem i rybołówstwem. W 2 połowie III tysiąclecia p.n.e. pojawiła się na ziemi starogardzkiej nowa kultura neolityczna – kultura ceramiki sznurowej. Od 2 tys. lat p.n.e. datuje się na terenach Polski epoka brązu. Na ziemi starogardzkiej w jej pierwszym

⁴⁸ Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1688);

⁴⁹ art. 58, 59 cyt. wyżej ustawy;

⁵⁰ art. 13a ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 977; zm.: Dz. U. z 2023 r. poz. 1506, poz. 1597, poz. 1688, poz. 1890 i poz. 2029);

⁵¹ art. 13a ust. 4 pkt 1 i 2 cyt. wyżej ustawy;

⁵² art. 13 a ust. 5 cyt. wyżej ustawy;

⁵³ art. 13b pkt 3 lit. j cyt. wyżej ustawy;

⁵⁴ art. 13 a ust. 1 cyt. wyżej ustawy;

okresie dominowała kultura iwieńska. Ludność tego czasu zajmowała się hodowlą bydła i rolnictwem, z przewagą hodowli. Kultura iwieńska zanikła około 1500 r. p.n.e. i na jej miejsce pojawiła się kultura trzeciecka. W jej gospodarce istotną rolę odgrywało pasterstwo, przy mniejszym znaczeniu rolnictwa. Ma to swój wyraz w liczebnej przewadze obozowisk nad stałymi osadami. W III okresie epoki brązu (1200-1000 lat p.n.e.) na omawianym terenie pojawiło się osadnictwo kultury łużyckiej i trwało do końca okresu halsztackiego tj. 700-400 lat p.n.e. Podstawę gospodarki ludności łużyckiej stanowiło rolnictwo i hodowla zwierząt, zajmowano się również wytwarzaniem brązu, garncarstwem, przędzalnictwem, tkactwem, obróbką kości, rogu oraz kamienia, ciesielstwem. Nasiliły się kontakty handlowe z innymi plemionami. Różnego rodzaju wyroby docierały tutaj z południa Europy, ale także ze Skandynawii. W celach obronnych zaczęto wznosić grody, otoczone wałami ziemnymi lub rowami. Kultura łużycka zanikła w wyniku przemian wewnętrznych i najazdów scytyjskich. W VII w. p.n.e. rozpoczyna się na tym terenie wczesna epoka żelaza, dominującą kulturą jest kultura pomorska. Od początku naszego tysiąclecia do IV w. n.e. ziemia starogardzka, jak cały praktycznie obszar naszego kraju, znalazła się pod wpływem kultury cesarstwa rzymskiego. W początkach naszej ery kupcy rzymscy podążali z południa Europy szlakiem bursztynowym, aby kupić cenny i rzadki na południu bursztyn⁵⁵. Osadnictwo w pierwszych wiekach naszej ery jest skromnie reprezentowane w znaleziskach. Tereny te zamieszkiwała ludność kultury wielbarskiej. Końcowa faza tej kultury przypada na wczesny okres wędrówek ludów, tj. przełom IV i V w. Kultura wielbarska zanikła w V w. Na obszar dzisiejszej Polski w VI i VII stuleciu zaczęły napływać plemiona słowiańskie, na ziemi starogardzkiej najstarsze osady nieobronne wczesnośredniowieczne pojawiły się jednak dopiero w VIII-X w.⁵⁶

W latach 955-960 książę Mieszko I prowadził ekspansję na północ wzdłuż Wisły, jednak w dorzeczu Wierzycy – prawdopodobnie w okolicach Starogardu – napotkał na opór. Próba związania Pomorza z resztą ziem Polskich była misją św. Wojciecha z 997 r., której celem była nie tylko chrystianizacja Prus, ale także ugruntowanie nowej wiary na Pomorzu Gdańskim, a tym samym związanie tej prowincji z resztą kraju. Dopiero Bolesławowi Krzywoustemu udało się przyłączyć Pomorze. Najpierw w 1116 r. zdobył Gdańsk i Świecie, a następnie w latach 1119-1123 całe Pomorze Gdańskie zostało włączone w obręb państwa polskiego jako jedna z dzielnic kraju. W tym też czasie nastąpił podział Pomorza na trzy księstwa: świeckie, gdańskie i słupsko-sławieńskie. Ziemia starogardzka weszła w obręb księstwa świeckiego. W XIII w. księstwo świeckie rozpadło się na dwie mniejsze dzielnice: lubiszewską i świecką. W skład tej pierwszej wchodziła m.in. ziemia starogardzka⁵⁷.

Po opanowaniu przez Krzyżaków w 1309 r. Pomorza Gdańskiego, obszar dzisiejszej Czarnej Wody jako część ziemi starogardzkiej znalazł się w obrębie państwa zakonnego. W następnych latach Krzyżacy przystąpili do organizacji administracji na zajętych terenach, tworząc komturstwa. Pełne organizowanie władz, lokacja nowych osad lub nadawanie prawa chełmińskiego osadom już istniejącym nastąpiło po pokoju kaliskim w 1343 r.⁵⁸

W 1454 r. wybuchło w państwie zakonnym powstanie przeciwko Krzyżakom zainicjowane przez tzw. Związek Pruski. Konflikt ten zapoczątkował wojnę trzynastoletnią, która skończyła się podpisaniem pokoju toruńskiego w 1466 r. Pomorze Gdańskie wraz z innymi ziemiami (chełmińską, michałowską, Malborkiem i Warmią) zostało włączone do państwa polskiego i otrzymało nazwę Prus Królewskich, reszta państwa zakonu krzyżackiego była lennem króla Polski. Efektem wojny trzynastoletniej było duże zubożenie ludności, szczególnie wiejskiej⁵⁹.

W XVI w. w źródłach pojawia się wzmianka o karczmie Złe Mięso, leżącej przy brodzie na rzece Wdzie, wokół niej wykształciła się z czasem wieś Złe Mięso, która weszła w skład dzisiejszego miasta Czarna Woda⁶⁰.

Przez cały wiek XVI do połowy XVII w. Kociewie cieszyło się względnym pokojem. W 1655 r. tereny te wciągnięte zostały w drugą wojnę północną. Wojnę zakończyło w 1660 r. podpisanie pokoju w Oliwie. Pomorzem wstrząsały kolejne wojny – w latach 1700-1721 trzecia wojna północna, w 1734 r. wojna o sukcesję polską. Wojny te przyczyniły się do dużego zubożenia prowincji pomorskiej, chociaż odnotować można równocześnie duży ruch kolonizacyjny, tworzenie nowych osad na leśnych nowinach⁶¹.

⁵⁵ W. Odyniec, K. Podoski, A. W. Sobociński, Ziemia Starogardzka, Wydawnictwo Morskie 1974, s. 7

⁵⁶ A. Panner, H. Panner, Z najstarszych dziejów ziemi starogardzkiej, w: Dzieje Starogardu, t.1, Historia miasta do 1920 r., pr. zb. pod red. M. Kallasa, Starogard Gdański 1998, s. 32-51;

⁵⁷ W. Odyniec, K. Podoski, A. W. Sobociński, Ziemia..., s. 11;

⁵⁸ Tamże, s. 15;

⁵⁹ Tamże, s. 17-23;

⁶⁰ J. Milewski, Dzieje..., s. 364;

⁶¹ W. Odyniec, K. Podoski, A. W. Sobociński, Ziemia..., s.43-45;

W 1722 r. starosta brzeski Jan Jakub Potulicki sprzedał obszar dzisiejszej wsi Lubiki – jako niezamieszkaną, po tym czasie zapewne nastąpił rozwój wsi. Huta Kalna pojawia się natomiast w źródłach w 1756 r., kiedy to starosta osiecki, Jan Józef Łochocki, wystawił dokument nadania na okres 60 lat folwarku (królewskiej domeny) Huta.

W 1772 r. nastąpił i rozbiór Polski i w ten sposób obszar dzisiejszej gminy Czarna Woda znalazł się w zaborze pruskim.

W 1806 r. Napoleon Bonaparte wkroczył na teren Prus. W 1807 r. rozpoczęły się działania wojenne na terenie powiatu starogardzkiego, jednakże nie udało się wcielić Kociewia w obszar Księstwa Warszawskiego.

W 1812 r. ponownie żołnierze francuscy przeszli przez ziemię starogardzką, kierując się pod Moskwę. Natomiast w 1813 r. w Czarnej Wodzie miała się tu osiedlić część rozbitków armii napoleońskiej spod Moskwy, wracających na zachód⁶².

Wojny napoleońskie przyniosły ze sobą nie tylko zniszczenie, ale także wiele przemian społecznych i gospodarczych (m.in. rozpoczął się proces uwłaszczenia chłopów, zniesiono przymus cechowy). Zaczęto przywiązywać większą niż dotychczas wagę do rozwoju komunikacji. Przebudowano dawne trakty na szosy o twardych lub utwardzonych nawierzchniach. W latach 20-tych i 30-tych XIX w. przebudowano trakt Berlin – Starogard – Królewiec, biegnący przez Czarną Wodę. Następnym etapem była budowa linii kolejowej przechodzącej przez Czarną Wodę w l. 1870-1871. Początkowo wybudowany został odcinek z Piły przez Starogard do Tczewa, później trasę tę połączono z Berlinem. Rozwijał się również przemysł; powstawały manufaktury, z czasem pojawiły się zmechanizowane fabryki. Równocześnie z przemysłem rozwijało się rolnictwo i leśnictwo⁶³.

Wskutek podjętej w latach 1834-1840 przez władze pruskie decyzji o regulacji rzeki Brdy, w latach 1840 – 1848 na około 800 ha piaszków i nieużytków powstały sztuczne łąki, nawadniane przez system kanałów i urządzeń irygacyjnych (śluzy, przepusty, mnichy itp.). Sieć ta podłączona została do jeziora Wdzydze za pomocą kanału głównego. W 1862 r. z powodu braku dostatecznej ilości wody w jeziorze Wdzydze zredukowano obszar łąk do wielkości dziś istniejącego czyli 461,84 ha.

W wyniku i wojny światowej powstały warunki do stworzenia niepodległego państwa polskiego. W powiecie starogardzkim tuż po zakończeniu wojny władzę sprawował nadal landrat pruski, dopiero w 1920 r. tereny te przeszły w pełni pod administrację polską.

W okresie międzywojennym w Czarnej Wodzie wzdłuż szosy powstało osiedle parterowych domków z czerwonej cegły. W 1931 r. we wsi były 74 domy, kilka warsztatów rzemieślniczych, dwa sklepy i dwie restauracje. Czarna Woda liczyła 676 mieszkańców⁶⁴.

Największy rozwój Czarnej Wody nastąpił po 1947 r., po podjęciu decyzji budowy Zakładów Płyt Pilśniowych, wykorzystujących ogromne zasoby surowca drzewnego Borów Tucholskich. Między rokiem 1947 a 1967

Fragment mapy Schroettera, l. 1796-1802

Fragment mapy niemieckiej „Grosblatt”, 1928 r.

⁶² J. Milewski, Dzieje..., s. 359;

⁶³ Tamże, s. 54-57;

⁶⁴ źródło: <http://www.czarna-woda.pl/informacje-o-gminie/> [strona Urzędu Miejskiego w Czarnej Wodzie, strona archiwalna, dostęp: 10.05.2017 r.];

w Czarnej Wodzie przybyło głównie wskutek napływu ludności z okolic i głębi kraju około 1600 osób. Obecnie dawne zakłady funkcjonują jako STEICO Sp. z o.o.⁶⁵

Od 1 stycznia 1993 r. Czarna Woda uzyskała prawa miejskie i stała się samodzielną jednostką samorządową. W 1995 r. dołączyły do gminy miejskiej Czarna Woda sołectwa Lubiki i Huta Kalna jako części miasta. Od 1 stycznia 2014 roku Czarna Woda zmieniła status z gminy miejskiej na gminę miejsko wiejską i sołectwa odzyskały status wsi.⁶⁶

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Obszar gminy Czarna Woda położony jest na styku Równiny Tucholskiej i Pojezierza Starogardzkiego, charakteryzującym się dużymi kompleksami jeziorno-leśnymi. Od strony etnicznej jest to obszar tzw. kociewsko-borowiacki⁶⁷. Gmina położona jest na terenie o charakterze typowo wiejskim ze znacznym pokryciem kompleksami leśnymi, brak jest tu typowego krajobrazu zurbanizowanego, wyjątek stanowią tereny przemysłowe zakładów produkcyjnych w północnej części miasta. Na obszarze gminy dominuje naturalny krajobraz przyrodniczy, pomiędzy który malowniczo wkomponowane zostały poszczególne miejscowości.

Krajobraz o charakterze antropogenicznym – ukształtowanym przez człowieka to teren miasta Czarna Woda, zabudowa wiejska z łańcuchowym układem pól Huty Kalnej i Lubików, a także obszar Podlesia, gdzie znajdują się pocięte kanałami łąki. Tereny zalesione zajmują pozostały obszar gminy. Wyróżniającym się elementem architektonicznym w krajobrazie Huty Kalnej jest widzialna z daleka bryła kościoła z wysoką wieżą. Lubiki z układem ulicowym i historycznymi budynkami z czerwonej cegły położone nad jeziorem Lubickim posiadają pod względem estetycznym wysokie wartości przestrzenne. Małe Lubiki i Kamionna to niewielkie osady leśne.

Przeważa zabudowa murowana – budynki jednokondygnacyjne z czerwonej cegły licówki lub otynkowane, kryte dachami wysokimi (dachówka lub eternit). Drewniane budownictwo mieszkalne jest tu spotykane w pojedynczych przykładach. Budynkom mieszkalnym towarzyszy liczna grupa drewnianych budynków gospodarczych – wznoszonych w konstrukcji szkieletowej opieranych deskami, a także z wypełnieniem z cegieł lub gliny. Pojedyncze przykłady budownictwa drewnianego zachowały się w Hucie Kalnej.

Miasto Czarna Woda nie ma typowego dla miast historycznych układu przestrzennego. Miejscowość ta wykształciła się z kilku jednostek osadniczych i nadal ma cechy charakterystyczne dla układu ruralistycznego – w tym przypadku wielodrożnicy.

Najciekawszym elementem antropogennym, wzbogacającym krajobraz gminy, jest system kanałów nawadniających łąki w okolicach Podlesia.

Historyczna sieć drożna jest zachowana w dość dobrym stopniu, wzbogacona o linię kolejową (Tczew-Chojnice).

Zjawiska o negatywnym charakterze występują na terenie gminy w ograniczonym zakresie ze względu na brak silnej presji inwestycyjnej, która miałaby duży wpływ na przekształcanie się krajobrazu kulturowego, objawiająca się zanikiem układów przestrzennych wsi. Niemniej duży wpływ na zacieranie swoistości i niepowtarzalności krajobrazu kulturowego gminy ma stosowanie współczesnych, zbyt zindywidualizowanych form architektonicznych, a także brak harmonijnego wkomponowania zabudowy w istniejące walory krajobrazowe. Niebezpieczeństwem dla harmonijnego krajobrazu może okazać się ruch budowlany związany z rekreacją – realizacja domków letniskowych źle wkomponowanych w krajobraz lub o formie obcej miejscowej tradycji budowlanej.

Ochrona, a miejscami rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w gminie powinna następować poprzez wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczenie gabarytów budynków (dostosowanie wielkości nowych obiektów do istniejącego otoczenia) oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych (drewno, miejscowy kamień, ceramika), a także stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji.

Ochrona układów ruralistycznych odbywać powinna się poprzez umiejętne lokowanie nowej zabudowy mieszkaniowej i innych inwestycji, nie zaburzając istniejącego układu przestrzennego.

⁶⁵ Tamże;

⁶⁶ Tamże;

⁶⁷ Grupa etniczna zamieszkująca okolice m.in. Czarnej Wody, Osiecznej, Osieka czyli leśne południowo-zachodnie rejony Kociewia, zaliczana jest do grupy kociewsko-borowiackiej (Borowiacy, Borusy i Lasaki).

5.2.3. Zabytki nieruchome

Ze względu na to, że powierzchnia gminy jest stosunkowo niewielka, bo wynosi zaledwie 27,75 km², z czego 54% stanowią lasy, zasoby dziedzictwa kulturowego są stosunkowo niewielkie, jednak o dużym znaczeniu w skali regionu, np.: część systemu kanałów nawadniających łąki (l. 40-te XIX w.) czy dawny ewangelicko-augsburski kościół w Hucie Kalnej (1894 r.). Obiekty tradycyjnego budownictwa, niegdyś powszechnie występujące na tym terenie, znikają w szybkim tempie z krajobrazu gminy. Zachowane budynki nie są objęte pełną ochroną konserwatorską w postaci wpisu do rejestru zabytków, włączone zostały natomiast do gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest podstawą do objęcia ochroną konserwatorską w sporządzanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz w planie ogólnym. Istnienie takich obiektów w najbliższej przyszłości jest zagrożone przez nieumiejętne działania inwestorów, którzy przebudowują i rozbudowują te obiekty bez poszanowania ich pierwotnej bryły oraz bez wykorzystania pierwotnych materiałów konstrukcyjnych i wykończeniowych. Największym zagrożeniem dla tych budynków jest ocieplanie elewacji styropianem czy wełną mineralną. Dla pełnego rozeznania zasobów dziedzictwa kulturowego niezbędne byłoby podjęcie badań nad zachowanym regionalnym budownictwem mieszkalnym i gospodarczym.

Działania władz samorządowych powinny zmierzać do objęcia ochroną prawną wszystkich obiektów o walorach historycznych i kulturowych na podstawie zapisów planu ogólnego i w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Ważnym elementem na rzecz ochrony jest upowszechnianie wiedzy wśród mieszkańców gminy o konieczności należytego dbania o zabytki jako naszego wspólnego dziedzictwa.

W celu zachowania tradycyjnego budownictwa należałoby opracować metody i rozwiązania techniczne, które pozwoliłyby właścicielom na podniesienie standardu swoich domów, a jednocześnie pozwoliłyby na zachowanie pierwotnych rozwiązań konstrukcyjnych i na powrót do tradycyjnych materiałów wykończeniowych (np. pokryć dachowych, stolarki okiennej i drzwiowej).

Dla ochrony krajobrazu kulturowego należałoby stworzyć katalog typów zabudowy regionalnej o funkcji mieszkaniowej i gospodarczej, wraz z propozycjami rozwiązań architektonicznych, skupiających charakterystyczne cechy budownictwa regionu, który promowałyby stosowanie na tym terenie tego typu projektów przy realizacji nowej zabudowy.

Postuluje się wpisanie do rejestru zabytków dawnego ewangelicko-augsburskiego kościoła w Hucie Kalnej (1894 r.)

A. Układy ruralistyczne

Czarna Woda⁶⁸

Dawne nazwy: Königlische Zlemienso lub Bösenfleisch (1796), Nowa Czarna Woda, niem. – Neu Schwarzwasser (1880), hitl. Königswiese (1942), Schwarzwasser (1944).

Podstawowe dane historyczne:

Dzisiejsze miasto Czarna Woda składa się z kilku jednostek osadniczych, powstałych w różnym okresie czasu. Najstarszą jest Stara Czarna Woda, wieś leżąca nad Wdą, na południe od dzisiejszego centrum. Kolejna – Nowa Czarna Wieś, leży przy głównym trakcie (droga krajowa nr 22). Następnie – osiedle mieszkaniowe dla robotników – na terenie zwanym Kocią Górą, po północnej stronie głównego traktu i współczesne (powojenne) osiedla domków jednorodzinnych scalających całą strukturę historyczną.

⁶⁸ Historia miejscowości opracowana na podstawie: J. Milewski, Dzieje..., s. 358-364, Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich, pod. red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880, T. I, s. 740, T. XIV, s. 627;

W XIX w. Czarna Woda była już połączona administracyjnie ze wsią Złe Mięso.

W 1880 r. miejscowość zajmowała 693 ha, 1885 r. – 697 ha, 1931 r. – 684 ha, 1960 r. – 786 ha. Mieszkańcy: 1871 r. – 286 (Stara Czarna Woda), 1880 r. – 213 (Nowa Czarna Woda), 1885 r. – 332 (Nowa i Stara Czarna Woda), w tym 306 katolików i 26 ewangelików. 1895 r. – 250 (Nowa Czarna Woda), 1910 r. – 554 (Stara i Nowa Czarna Woda), w tym 500 Polaków i 54 Niemców, 1921 r. – 561 (Stara i Nowa Czarna Woda), w tym 560 Polaków i 1 Niemiec, 1931 r. – 662 (gmina Stara i Nowa Czarna Woda), w tym 321 Nowa Czarna Woda. 1960 r. – 2022, 1965 r. – 2187.

Stara Czarna Woda (Złe Mięso – Bösenfleisch, 1789, 1868) – pierwsze niepotwierdzone wzmianki, mówią o istnieniu karczmy w tym miejscu za czasów Krzyżackich, pierwszy udokumentowany zapisek pochodzi z 1584 r. Karczma została zapewne zniszczona w czasie wojen szwedzkich i dopiero w XVIII w. odbudowana. Rola karczemna Złego Mięsa została potwierdzona w dokumencie z 20 listopada 1754 r., wystawionym przez starostę kiszewskiego, Stanisława Skórczewskiego. Na początku XIX w. Stara Czarna Woda (niem. Alt Scharzwasser, 1895) była folwarkiem, liczącym około 600 ha, do którego należała również Nowa Czarna Woda. Jego właścicielem był Szturmowski, który w 2 poł. XIX w. podzielił dobra między 3 synów i córkę (zamężną z jakimś Prychłą). W marcu 1864 r. dwaj parobcy ze Złego Mięsa (Grewka i Osowski) oraz inspektor Jakub Osowski (urodzony w Złym Mięsie) wzięli udział w powstaniu stycznim.

W 1931 r. było tu kilku rzemieślników.

Nowa Czarna Woda (Neu Schwarzwasser, 1880) Najwcześniejsze konkretne dane o tej miejscowości pochodzą z XIX w. W latach 1812 – 1813 miała się tu osiedlić część rozbitków armii napoleońskiej spod Moskwy, wracających na zachód traktem przez Czarną Wodę. W latach 1827-1830 trakt ten został przebudowany na drogę bitą (szosę). Tędy przechodzili uczestnicy powstania listopadowego (1832 r.) przez Czersk na zachód. W latach 1840 – 1848 na około 800 ha piasków i nieużytków powstały sztuczne łąki, nawadniane przez system kanałów. Była to największa inwestycja rolna w ówczesnym powiecie starogardzkim. W poł. XIX w. Czarna Woda używała pieczętki herbowej, przedstawiającej trzy gwiazdy sześcioramienne, ułożone pionowo i dwie gałązki palmowe, skrzyżowane pod najniższą położoną gwiazdą.

W latach 1869-1872 wybudowano dwutorową linię kolejową łączącą Berlin, przez Krzyż, Chojnice i Tczew, z Królewcem, w wyniku czego w Czarnej Wodzie wzniesiono dworzec kolejowy wraz z budynkami technicznymi i gospodarczymi. Dnia 1 października 1874 r. uruchomiono obwodowy urząd stanu cywilnego. Około 1880 r. nastąpiła parcelacja ziemi. Na przełomie XIX i XX w. powstały młyn i dwa tartaki. W 1937 r. uruchomiono magistralę węglową Śląsk – Gdynia, która przebiegała w odległości 1,5 km na północny zachód od wsi. W pierwszych latach okupacji hitlerowcy doprowadzili do przebudowy szosy na autostradę. W dniu 30 października 1939 r. hitlerowcy wysiedlili z 7,28 ha gospodarstwa rolnego sześciuosobową rodzinę Polaka – Antoniego Drewka, a we wrześniu 1943 r. z 14,53 ha gospodarstwa dziewięciosobową rodzinę polską Józefa Ohnezorgi. Hitlerowcy zamordowali sołtysa Jana Ebertowskiego (Stutthof), pracownika tartaku Augustyna Gołuńskiego (Stutthof) i robotnika tartaczego Leona Landowskiego.

3 marca 1945 r. oddziały radzieckie zajęły Czarną Wodę.

W latach 1947-1952 w Czarnej Wodzie wybudowano zakłady płyt pilśniowych (Kocia Góra), w l. 1957-1960 – zakład produkujący terpentynę i kalafonię. Ich powstanie przyczyniło się do szybkiego rozwoju miejscowości; powstało nowe osiedle mieszkaniowe (Osiedle Młodego Robotnika), domy indywidualne, a wraz z nimi niezbędna infrastruktura techniczna.

Zakłady Płyt Pilśniowych prowadziły w latach 60- i 70-tych XX w. razem z Instytutem Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach badania naukowe w zakresie wykorzystania ścieków fabrycznych do nawadniania łąk.

W 1957 r. miejscowość otrzymała prawa osiedla, które zostało zelektryfikowane. W 1961 r. osiedle liczyło 1900 mieszkańców, zajmując 34 km². W 1960 r. powstała Ochotnicza Straż Pożarna, przy której w latach 1964-66 organizowały się młodzieżowe drużyny OSP – żeńska i męska. W 1963 r. oddano do użytku ośrodek zdrowia. Otwarte zostało przedszkole na 85 miejsc, 3 punkty biblioteczne, stałe kino, 5 punktów rzemieślniczo-usługowych i pawilon handlowy. W 1964 r. osiedle przekroczyło 2200 stałych mieszkańców.

Do 1975 r. Czarna Woda należała administracyjnie do województwa gdańskiego, powiatu starogardzkiego, następnie kiedy wprowadzono dwustopniowy podział administracyjny i zlikwidowano powiaty, Czarna Woda weszła w skład gminy Kaliska.

1 stycznia 1993 r. Czarna Woda wyodrębniła się z gminy Kaliska i uzyskała prawa miejskie. W 1995 r. w obręb miasta Czarna Woda włączone zostały sołectwa Lubiki i Huta Kalna. Od 1 stycznia 2014 r. Czarna Woda zmieniła status z gminy miejskiej na gminę miejsko-wiejską i sołectwa odzyskały status wsi.

Układ przestrzenny: nieregularna wielodrożnica.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: miejscowość w dzisiejszym kształcie składa się z dawnej osady przy karczynie (Stara Czarna Woda), położonej nad Wdą, na południe od ścisłego centrum; wsi (Nowa Czarna Woda) położonej przy głównym trakcie i osiedla robotniczego. Stara zabudowa uzupełniona przez współczesne domy jednorodzinne.

Huta Kalna⁶⁹

Dawne nazwy: Huta Borzechowska (1750), Huta Czubkowa (1780), Hutty (1756), Hutta (1790), niem. Hütta, Huta Kalna (1953)

Podstawowe dane historyczne:

6 kwietnia 1756 r. starosta osiecki, Jan Józef Łochocki, wystawił dokument nadania na okres 60 lat folwarku (królewskiej domeny) Huta. W akcie nadania na określenie gruntów zarosłych użyto nazw Hutty i Karczemke. Folwark w dokumentach źródłowych wystąpił również w 1787 r. W l. 80-tych XIX w. we wsi było 18 włościan, 23 zagrodników, obszar wsi liczył 2226 mórg, domów 49 i 23 zagrody, 101 katolików, 249 ewangelików i 3 Żydów.

W 1917 r. powstała tu straż pożarna.

Jesienią 1939 r. hitlerowcy wysiedlili do Nowego Stawu z 6,4 ha gospodarstwa rolnego polską rodzinę Michała Wysyliszyna. Na przełomie 1944 i 1945 r. w pobliskich lasach działała grupa spadochroniarzy Wojska Polskiego ppor. Jana Miętkiego. 5 marca 1945 r. miejscowość zajęły wojska radzieckie. Część mieszkańców wyemigrowała na Ziemię Odzyskane.

W maju 1960 r. nastąpiła elektryfikacja wsi, w której było w tym czasie 47 indywidualnych gospodarstw rolnych i 42 budynki mieszkalne. W latach 1961-1964 uruchomiono punkt lekarski. W 1965 r. przy jednostce straży pożarnej powstały drużyny młodzieżowe: męska i żeńska. W 1965 r. wieś zamieszkiwało 210 osób, były tu 64 indywidualne gospodarstwa rolne.

W XIX w. we wsi powstała szkoła ewangelicka. W 1873 r. nauczycielem był Nagórski, szkołę tę ukończyło wówczas 11 uczniów. Po wojnie istniała 7-klasowa szkoła (1965 r.), później 8-klasowa, obecnie we wsi nie ma szkoły.

We wsi przed I wojną światową znaczny odsetek ludności stanowili w Hucie Kalnej Niemcy, w tym wyznania ewangelicko-augsburskiego (należących do zrzeszenia Gustaw Adolf Verein). W 1894 r. zbudowali oni kościół z cegły w stylu neogotyckim (długości 26 m, szerokości 12 m, wysokości 33 m), około 200 m poza wsią powstał cmentarz ewangelicki. W 1945 r. podczas działań wojennych kościół został częściowo zniszczony, a w kwietniu 1948 r. przejęty przez miejscowych katolików i odbudowany.

Układ przestrzenny: owalnica.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się, został przekształcony wskutek budowy drogi przez środek dawnego nawsia. Droga ta stanowi obecnie główny trakt komunikacyjny, odnoga owalnicy pozostała w formie szczątkowej jako wąska, praktycznie nieużywana droga.

⁶⁹ Historia miejscowości opracowana na podstawie: J. Milewski, Dzieje..., s. 90-92, Słownik Geograficzny..., T. III, s. 236;

Lubiki⁷⁰

Dawne nazwy: Libich albo Libicki (1722), Libiki, niem. Lubicki, Libitsch i Liebitsch (1868), hitl. Lubicki i Liebick.

Podstawowe dane historyczne:

Pierwsza źródłowa wzmianka o Lubikach pochodzi z 1722 r., kiedy to obszar dzisiejszej wsi nie był zasiedlony, wtedy to starosta borzechowski (wojewoda brzeski i kujawski), Jan Jakub Potulicki sprzedał ją z zagajnikiem Lectyn. Starymi rodzinami osadniczymi byli Karpie i Mechlińscy.

W latach 80-tych XIX w., dzięki staraniom diecezjalnego towarzystwa Św. Wojciecha i Bonifacego, powstała tu szkoła katolicka. Wieś wraz z osadą Kamionna miała wówczas 1801 mórg powierzchni, liczyła: 29 dymów, 15 gburów, 7 zagrodników, 235 katolików. W Kamionnej znajdował się dom dozorczy łąk, zarówno w czasach zaboru pruskiego, jak i w okresie międzywojennym.

Jesienią 1939 r. hitlerowcy wysiedlili z 24-ha gospodarstwa siedmioosobową rodzinę polską Jana Chirka, osiedlając na nim Niemców. Przez hitlerowców zostali zamordowani ks. kurator Alojzy Górnowicz (18.06.1942 r. w Dachau), robotnicy: Henryk Lubiński (listopad 1944 r.) i Alfons Mechliński (1941 r. w Stutthof). 3 marca 1945 r. miejscowość zajęli Rosjanie.

W 1963 r. wybudowano remizę pełniącą również rolę świetlicy. W l. 60-tych XX w. wieś została zelektryfikowana. W 1965 r. w OSP powstała męska drużyna młodzieżowa.

W 1960 r. w Lubikach było 60 budynków mieszkalnych oraz 55 indywidualnych gospodarstw rolnych. W 1965 r. Lubiki zamieszkiwały 244 osoby.

Układ przestrzenny: ulicówka.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany.

Podlesie⁷¹

Dawne nazwy: Podlesie (1933), za czasów niem. bez nazwy – tereny określone jako należące do Czarnej Wody („zu Schwarzwasser”).

Podstawowe dane historyczne: obszar Podlesia to jeden z niewielu w Polsce zespół łąk mineralnych, założony w połowie XIX w., na podłożu piaszczystym, polodowcowym.

W latach 1834 – 1840 wśród władz w Berlinie zapadła decyzja i opracowano kilka projektów regulacji rzek Brdy (m.in. bagien między Rytlem a Tucholą) i Wdy (również w rejonie nadleśnictwa Przewodnik) oraz budowy kanałów nawadniających zmeliorowane łąki w dorzeczu tych rzek. Po rozpatrzeniu i zatwierdzeniu jednego z projektów przystąpiono do prac wstępnych (1839 r.). Dla umożliwienia spławu drewna, jak i swobodnego dysponowania wodą potrzebną do nawadniania nowo zakładanych łąk, rząd pruski wykupił i zniósł szereg młynów i tartaków przy tych rzekach, w tym wszystkie – jeśli chodzi o Wdę – od Przechowa do Świecia. Odszkodowania za straty spowodowane czy to piętrzeniem wody, czy jej brakiem (bez prawa regresu) otrzymało kilkaset gospodarstw rolnych. Do prac ziemnych w terenie

⁷⁰ Historia miejscowości opracowana na podstawie: J. Milewski, Dzieje..., s. 186-188, Słownik Geograficzny ..., T. V, s. 414;

⁷¹ Historia terenu Podlesie opracowana na podstawie: J. Milewski, Dzieje..., s. 364-366;

przystąpiono wiosną 1840 r. Do budowy kanałów i akweduktów w Czarnej Wodzie ściągnięto ludność z pobliskich okolic. Z wydm piaszczystych najniższej klasy (VI i V) wykarczowano las. Pozyskaną tym sposobem masę drzewną przeznaczono na opał, względnie przerobiono na węgiel drzewny. Teren zniwelowano, a potem przystąpiono do wykopu rowów do- i odpływowych oraz kanałów nawadniających o długości 395 km. Wykonano urządzenia irygacyjne: śluzy, przepusty, mnichy itp. Tę sieć nawadniającą podłączono do jeziora Wdzydze za pomocą kanału głównego o szerokości 6 m i długości 23 km. By uniemożliwić wsiąkanie wody – dno kanału wyłożono gliną. Kanał główny biegnie po opuszczeniu jeziora Wdzydze do śluzy Górki (pomocniczej na wypadek burzy), dalej do starego koryta rzeki Wdy, w pobliżu miejscowości Żebrowo, Bąk, Miedzno, Uroża i Wojtał do kompleksu łąk Podlesie. Budowa kanału głównego trwała 6 lat i kosztowała 1,2 mln marek. 7 września 1846 roku wpuszczono do kanałów i rowów wodę, która powoli zaczęła zalewać cały obszar łąk, nanosząc na nią cienką warstwę namułu. Chodziło o zadarnienie - sprawę najtrudniejszą przy tworzeniu sztucznych łąk, a warunkującą porost traw. W międzyczasie zakończono też prace przy budowie kanałów i urządzeń wodno-melioracyjnych (1848 r.). W 1852 r. nastąpiły pierwsze sianokosy, które wypadły bardzo słabo (7-8 q z ha). Wobec tego przystąpiono do najrozmaitszych zabiegów, aby na lotnych piaskach zwiększyć warstwę urodzajnej gleby. Zakupiono setki sztuk bydła i tysiące owiec, dla których dowożono paszę, aby ich naturalnym nawozem zasilić nowo obsiane łąki. Niektóre partie łąk obsiano łubinem. Do kanału głównego wwożono glinę, którą specjalnym kołem mieszano z wodą. Chodziło o to, żeby woda używana do nawodnienia pozostawiła na powierzchni łąk cienką warstwę namułu. W 1862 r. z powodu braku dostatecznej ilości wody w jeziorze Wdzydze zredukowano obszar łąk o 300 ha, to jest do wielkości dziś istniejącego czyli 461,84 ha. Dopiero w 1870 r., kiedy ostatecznie zgrubiała warstwa próchnicy, wydajność z łąk poprawiła się. W latach 1929-1935 prowadzono na łąkach doświadczenia z nawozami sztucznymi, ale bez efektów. Po 1952 r. nawożono łąki solą potasową, kainitem, supertomasyną, superfosfatem itp. co przy odpowiedniej regulacji nawadniania doprowadziło do wzrostu wydajności. W 1955 r. wzrosła ona do 29-30 q z ha. W 1960 r. oczyszczono kanał z jeziora Wdzydze. W latach 1956-65 w 95 % przebudowano urządzenia irygacyjne – z drewnianych na betonowe. W latach powojennych w 26 stawach hodowano karpie.

W Podlesiu znajdował się dom dozorczy łąk, zarówno w czasach zaboru pruskiego, jak i w okresie międzywojennym.

Układ przestrzenny: przysiółek.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany – miejsce po dawnych zabudowaniach dozorczy łąk.

B. Dzieła architektury i budownictwa

Obiekty sakralne

Kościół ewangelicko-augsburski – obecnie rzymskokatolicki p.w. Św. Józefa Oblubieńca w Hucie Kalnej wzniesiony został w 1894 r. w stylu neogotyckim, z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie. W 1945 r. świątynia w połowie została zniszczona, po wojnie, po przejęciu jej przez katolików w 1948 r., odbudowana. Od października 2024 r. realizowane jest zadanie: „Konserwacja i restauracja neogotyckiego kościoła z 1894 r. w Hucie Kalnej” w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. W ramach inwestycji wykonywana jest konserwacja i renowacja elewacji ceglanej, rekonstrukcja stolarki okiennej i stolarki drzwiowej, renowacja witraży, rekonstrukcja krzyża na wieży oraz naprawa posadzki w kruchcie kościoła.

Obecne i dawne obiekty użyteczności publicznej

Budynek leśnictwa (dawniej Wystawy Przyrody Borów Tucholskich) w Czarnej Wodzie, ul. Starogardzka 5a wzniesiony na pocz. XX w., drewniany, w konstrukcji szkieletowej opierzonej deskami, kryty dachem dwuspadowym (dachówka zakładkowa i karpiówka). W średnim stanie technicznym.

Budynek mieszczący siedzibę organizacji pozarządowych (dawniej szkoła, później biblioteka) w Czarnej Wodzie, ul. Starogardzka 13 wzniesiony w l. 80-tych XX w., z czerwonej cegły licowej, kryty dachem dwuspadowym (dachówka holenderka), z otworami okiennymi zwieńczonymi łukiem odcinkowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnego leśnictwa w Czarnej Wodzie, ul. Starogardzka 5 wzniesiony w 1908 r., z czerwonej cegły licowej, na kamiennej podmurówce, z tynkowanymi płycinami w szczytach, kryty dachem naczółkowym (blachodachówka). W dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Hucie Kalnej, ul. Szkolna 2 wzniesiony w l. 80-tych XIX w., z czerwonej cegły licowej, kryty dachem dwuspadowym (d. dachówka holenderka, ob. eternit), z otworami okiennymi zwieńczonymi łukiem odcinkowym, okna w szczycie w elewacji południowej zamurowane, pomiędzy nimi wybito nowy prostokątny otwór okienny. W dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Lubikach, ul. Wiejska 13 wzniesiony w l. 80-tych XIX w., z czerwonej cegły licowej, kryty dachem dwuspadowym (d. dachówka holenderka, ob. blachodachówka), z otworami okiennymi zwieńczonymi łukiem odcinkowym. W dobrym stanie technicznym.

Obiekty mieszkalne

Budynki mieszkalne na terenie gminy stanowią różnorodną grupę pod względem formy i materiałów budowlanych. 29 obiektów mieszkalnych wzniesionych zostało z cegły licowej, wśród nich dwa z żółtej cegły, są to budynki mieszkalne dawniej dla pracowników kolei (przy ul. Dworcowej 8 i 12 – obecnie obłożone styropianem). Wśród nich 12 obiektów wzniesionych w l. 20-tych XX w., 7 budynków z l. 30-tych XX w., 3 z początku XX w., 4 z lat 90-tych XIX w. i pojedyncze obiekty z l. 70-tych, 80-tych XIX w. i z końca XIX w. 5 obiektów jest murowanych i otynkowanych, pochodzą one z lat 30-tych XX w. (2), z lat 90-tych XIX w. (2) i jeden z połowy XIX w.

Pomimo tego, że na tym terenie były bogate tradycje budownictwa drewnianego na terenie gminy zachowało się niewiele budynków wzniesionych w konstrukcji drewnianej:

- budynek mieszkalny przy ul. Starogardzkiej 11 w Czarnej Wodzie wzniesiony w 4. ćwierci XIX w. w konstrukcji szkieletowej (szachulec wypełniony pecą), opieranej deskami, na ceglanej podmurówce, z dachem dwuspadowym (blacha trapezowa), w średnim stanie technicznym (deski zawilgocone),
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 2 w Hucie Kalnej wzniesiony w l. 20-tych XX w. w konstrukcji sumikowo-łatkowej na ceglanej podmurówce, z dachem dwuspadowym krytym blachą, w dobrym stanie technicznym,
- budynek mieszkalny przy ul. Kościelnej 8 w Hucie Kalnej wzniesiony pod koniec XIX w. w konstrukcji mieszanej: częściowo murowany (cegła licowa opierana deskami), częściowo drewniany (wieńcowo-zrębowy), na ceglano-kamiennej podmurówce, z dachem dwuspadowym (eternit), w średnim stanie technicznym, deski zawilgocone, zbutwiałe, spróchniałe),
- Huta Kalna, ul. Kościelna 26 wzniesiony na początku XX w. w konstrukcji szkieletowej, opierany deskami, na ceglanej podmurówce, z dachem dwuspadowym (eternit), w dobrym stanie technicznym.

C. Obiekty techniki

Fragment systemu kanałów nawadniających łąki wraz z infrastrukturą techniczną. System kanałów wybudowano w l. 1840-1846. Przez gminę Czarna Woda przebiega jedynie niewielki fragment tego systemu, do którego należy kanał Wdy. Nad kanałem (już na terenie gminy Kaliska) biegnie piękna aleja dębowa, podkreślająca linię kanału. Na obszarze gminy Czarna Woda wzdłuż kanału Wdy znajdują się budowle hydrotechniczne tj. mostki, groble, przepusty, śluzy i zastawki, które są w złym stanie technicznym (mostki zbudowane z kamienia i cegły są uszkodzone, cegły i spoiny wypłukane, metalowe i betonowe elementy śluz i przepustów skorodowane).

Budynek dawnego młyna w Czarnej Wodzie, ul. Dworcowa 2 wzniesiony w l. 20-tych XX w. z czerwonej cegły licowej z tynkowanymi płycinami, na kamiennym fundamencie, kryty dachem dwuspadowym (papa), na rzucie prostokąta, trójkondygnacyjny z parterową dobudówką od strony wschodniej. Obecnie nieużytkowany, w średnim stanie technicznym, ściany zawilgocone, ubytki w spoinowaniu, w płycinach widoczne znaczne ubytki tynku.

Zespół dworca kolejowego w Czarnej Wodzie, ul. Dworcowa powstał w latach 1871–1873 przy linii kolejowej nr 203 z Kostrzyna do Tczewa, składa się z budynku dworca, z budynku tranzytowego, z budynku gospodarczego, nastawni oraz platformy peronowej. Budynek dworca wzniesiony jest z żółtej cegły licowej, na planie litery T, elewacje zdobione gzymsem z motywami florystycznymi. Pozostałe budynki wzniesione z czerwonej cegły licowej, pomalowane białą farbą, budynek nastawni wyremontowany, przyziemie wyłożone płytkami klinkierowymi, powyżej tynkowany. Budynek dworca oraz nastawni w dobrym stanie technicznym, budynek tranzytowy i gospodarczy w średnim stanie technicznym.

Wiadukt kolejowy na Podlesiu wzniesiony w l. 1871–1873 w linii kolejowej nr 203 z Kostrzyna do Tczewa, jednoprzęsłowy, dwutorowy kamiennie-ceglany, zbudowany został w konstrukcji łukowej z przepustem

wodnym. W złym stanie technicznym, znaczne zawilgocenie i zasolenie murów z cegły, ubytki cegieł, elementy betonowe skorodowane.

D. Cmentarze

Cmentarz w Hucie Kalnej – dawny cmentarz ewangelicki z 1894 r. W 1959 r. założono na jego terenie cmentarz katolicki. Najstarsze, nieliczne już nagrobki pochodzą z 1959 r. Nekropolia usytuowana jest na wschód od centrum wsi Huta Kalna, na niewielkim stoku naturalnego wyniesienia, przez jej środek na osi północ-południe biegnie ścieżka w kierunku kaplicy. Na cmentarzu szczątkowo zachował się starodrzew (dwa dęby po obu stronach ścieżki do kaplicy, klony, dąb i świerk na obrzeżach cmentarza). Stan zachowania dobry, większość starych nagrobków została w ostatnim czasie wymieniona na nowe, teren cmentarza zadbany, starodrzew w dobrej kondycji zdrowotnej.

E. Parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni

Z zieleni komponowanej na terenie gminy Czarna Woda występuje aleja lipowa biegnąca z Czarnej Wody do Franka wzdłuż drogi krajowej nr 22, zaczyna się za ostatnimi zabudowaniami miasta (pierwotnie zaczynała się od skrzyżowania drogi krajowej z ul. Dworcową), miejscami biegnie w otoczeniu lasu. Aleja została założona około 1830 r. przy wybudowanej w l. 1827-1830 szosie chojnickiej (później zw. Berlinką).

W wielu miejscach brak starodrzewu, który miejscami zastąpiony został przez młodsze nasadzenia, uzupełnienia wykonane zostały z brzozy brodawkowatej i klonu zwyczajnego oraz lipy drobnolistnej. Starodrzew alejowy jest przeważnie w złej kondycji zdrowotnej, w koronach wielu drzew widoczny jest posusz, korony są ogłowione, w wielu miejscach brak drzew. Postuluje się uzupełnienie alei z zastosowaniem lipy drobnolistnej.

F. Pomniki i miejsca pamięci

Miejsce pamięci: Grób Masowy Nr 53 – grób masowy siedmiu żydowskich więźniarek Stutthofu ofiar marszu śmierci ze stycznia 1945 roku. Wykonany w formie nagrobku – tumby z kamienni polnych z tablicą z napisem: „GRÓB MASOWY Nr 53” i kamienia z wykutym napisem: „MIEJSCE SPOCZYNKU SIEDMIU ŻYDOWSKICH WIĘŹNIAREK STUTTHOFU OFIAR MARSZU ŚMIERCI – OBY PAMIĘĆ TRWAŁA. MIESZKAŃCY GMINY CZARNA WODA”. Brak informacji o autorze i dacie wykonania pomnika.

Na budynku w Podlesiu 2 znajdowała się do niedawna tablica pamiątkowa z napisem: „W TYM MIEJSCU w DNIU 21-22 CZERWCA 1942 R. KOLEJARZE POMORSKIEGO RUCHU OPORU w ODWET ZA POPEŁNIONE ZBRODNIENIE HITLEROWCÓW NA LUDNOŚCI POLSKIEJ w OKRESIE DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ DOKONALI ZBROJNEJ DYWERSJI KOLEJOWEJ”. Tablica zaginęła.

Pomnik św. Jana Pawła II w Czarnej Wodzie nad rzeką Wdą – kamienny pomnik upamiętniający postój ks. Karola Wojtyły w dniach 20-21 lipca 1956 r. podczas spływu kajakowego rzeką Wdą.

5.2.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie gminy Czarna Woda stanowią wyposażenie kościoła p.w. Św. Józefa Oblubieńca w Hucie Kalnej: chór drewniany (drewno, l. 40-te XX w.), chrzcielnica (k. XIX w.), Chrystus na Krzyżu (drewno, XVIII w.?). Ze względu na to, że do 1947 r. kościół należał do gminy ewangelicko-augsburskiej nie stanowią one oryginalnego wystroju kościoła.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy Czarna Woda brak jest zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych. Postuluje się przeprowadzenie kwerendy archiwalnej oraz badań powierzchniowych w oparciu o informację przestrzenną (GIS) w celu ustalenia lokalizacji stanowisk.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W gminie Czarna Woda nie występują muzea wpisane do państwowego rejestru muzeów.

W budynku dawnej szkoły przy ul. Starogardzkiej 13 w Czarnej Wodzie mieści się Muzeum Historii i Militariów w Czarnej Wodzie (w organizacji) figurujące w wykazie muzeów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W muzeum znajdują się m.in.: artefakty z obozu jenieckiego zlokalizowanego pomiędzy Czerskiem a Łukowem w gm. Czersk z lat 1914 – 1918, gdzie więziono ok. 50 tys. osób pochodzących z Rosji, Rumunii, Anglii, Francji, Chorwacji i Serbii; kolekcja tzw. sztuki okopowej w postaci nożyków wykonanych z odłamków pocisków na frontach pierwszej wojny pod Verdun, Ypres czy znad Sommy; elementy wykolejonego przez partyzantów Gryfa Pomorskiego pod Strychem gm. Zblewo pociągu pancernego, lufa niemieckiego moździerza kaliber 80mm

znaleziona w Czarnej Wodzie przy ul. Leśnej, agregat prądotwórczy do ładowania akumulatorów czołgów niemieckich typu Tygrys i Pantera, panzerschrek, hełmy, menażki oraz inne elementy wyposażenia żołnierzy polskich, niemieckich i radzieckich/rosyjskich⁷².

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

17 października 2003 r. w Paryżu sporządzono Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁷³. Polska stała się jej sygnatariuszem 8 lutego 2011 r. Jest to pierwszy międzynarodowy traktat, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenie jego rangi⁷⁴. Stanowi zachętę dla krajów świata do dostrzegania wagi tego dziedzictwa i do otaczania go opieką. Głównymi celami Konwencji jest:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się między innymi w następujących działaniach⁷⁵:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zachowanie niematerialnego dziedzictwa przyczynia się do zapewnienia społeczeństwu poczucia tożsamości i ciągłości kulturowej⁷⁶.

Przyjęcie przez nasze Państwo w/w Konwencji powinno skutkować podjęciem na poziomie nie tylko rządu, ale też samorządów działań ochronnych i działań mających na celu podniesienie świadomości na temat znaczenia dziedzictwa niematerialnego i promowania działań edukacyjnych na rzecz tego dziedzictwa. Wypełnienie tych zobowiązań polegać powinno na tworzeniu spisów regionalnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz angażowaniu w proces jego identyfikacji i ochrony grup, wspólnot i jednostek z nim związanych, a także organizacji pozarządowych. Dlatego też Gmina Czarna Woda powinna tworzyć ramy do działania oraz podejmować współpracę z instytucjami zajmującymi się działalnością kulturalną w celu badania, dokumentowania i propagowania dziedzictwa niematerialnego swojego regionu.

Ze względu na przynależność gminy Czarna Woda do Kociewia najcenniejszym dziedzictwem niematerialnym jest zachowany dialekt kociewski. Obecnie gwary kociewskie ulegają w dużym stopniu wpływom języka ogólnego, jednak pewne cechy gwarowe utrzymują się nadal bardzo dobrze.

Dzięki zaznaczającej się coraz wyraźniej tendencji do podkreślania odrębności regionalnych, następuje ożywienie gwar kociewskich np. poprzez artykuły w lokalnej prasie, wydawnictwa z opowiadaniem (gadkami) kociewskimi, czy konkursy recytatorskie.

Wśród mieszkańców wsi kociewskich zachowały się zwyczaje ściśle związane z rokiem liturgicznym Kościoła Katolickiego, a wynikające z bacznej obserwacji przyrody, pracy na roli i stosunków międzyludzkich. Są one w niektórych wypadkach różne od obyczajów spotykanych gdzie indziej na wsi w Polsce. Wśród nadal praktykowanych jest np.: zwyczaj tłuczenia butelek w domu panny młodej w przeddzień wesela, zwanym

⁷² informacje pochodzą ze strony <https://starogardgdanski.naszemiasto.pl/otwarto-muzeum-historii-i-militariow-w-czarnej-wodzie/ar/c13-8548499> [strona naszemiasto.pl na Pomorzu, dostęp: 17.05.2025 r.];

⁷³ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018);

⁷⁴ Wikipedia Wolna Encyklopedia, hasło: Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, https://pl.wikipedia.org/wiki/Konwencja_UNESCO_w_sprawie_ochrony_niematerialnego_dziedzictwa_kulturowego [strona Wikimedia, dostęp: 29.06.2024 r.];

⁷⁵ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego...;

⁷⁶ Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe, oprac. Narodowy Instytut Dziedzictwa, UNESCO 2011, s. 3;

z niemiecka polterabendem lub płatanie w sylwestrową noc psot i figlów polegających na wyciąganiu sąsiadom furtek i bramy⁷⁷. Dość popularny jest jeszcze obrzęd powitania wiosny (21 marca), z topieniem w rzece marzanny, tj. słomianej kukły symbolizującej zimą.

Niematerialnymi elementami dziedzictwa kulturowego są także historyczne i geograficzne nazwy miejscowości, ich fragmentów, rzek, jezior czy części lasów, łąk i bagien. Nazwa Huty Kalnej pochodzi od słów: huta i kalny (dawniej mętny, błotnisty⁷⁸); nazwa Czarna Woda powstała od rzeki Czarna Woda (Wda), nad którą jest położona miejscowość; nazwa Lubiki – najprawdopodobniej od imienia; Kamionna (Kamionka) – od kamieni; Podlesie – od położenia terenów blisko lasów („pod lasem”).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Czarna Woda nie ma obiektów nieruchomych, ruchomych jak i archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.

5.3.2. Ochrona konserwatorska w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Zgodnie z przepisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym do zadań własnych gminy należy kształtowanie polityki przestrzennej na terenie gminy, co realizowane jest poprzez plan ogólny gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. W myśl ww. ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: (...) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W myśl art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego są prawną formą ochrony zabytków. Na organ sporządzający plan, ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Określone w Konstytucji cele Rzeczypospolitej wskazują na kierowanie się zasadą zrównoważonego rozwoju⁷⁹, odnosi się ona zarówno do ochrony środowiska przyrodniczego jak i dziedzictwa kulturowego i jest respektowana w ustalaniu planowania przestrzennego w Polsce.

W myśl art. 15 ust. 2 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w miejscowych planach obowiązkowo określa się m.in.:

- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego;
- zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu;
- zasady kształtowania krajobrazu;
- zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej.

W zależności od potrzeb i specyfiki obszaru w planie zagospodarowania przestrzennego można ustalić m.in.⁸⁰:

- granice obszarów rehabilitacji istniejącej zabudowy i infrastruktury technicznej;
- granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych;
- sposób usytuowania obiektów budowlanych w stosunku do dróg i innych terenów publicznie dostępnych oraz do granic przyległych nieruchomości, kolorystykę obiektów budowlanych oraz pokrycie dachów.

Wszystkie powyższe zasady dotyczą w równym stopniu terenów występowania zabytków i obszarów zabytkowych.

Zgodnie z treścią art. 18 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m. in. przy określaniu ustaleń planu ogólnego gminy i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w których:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

⁷⁷ Kociewie kraina z tradycją, oprac. Tomasz Wiczyński, Starogard Gdański 2009, s. 22;

⁷⁸ Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, źródło: <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista/K;7.html> [strona Wydawnictwa Naukowego PWN; 7.06.2016 r.];

⁷⁹ art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

⁸⁰ art. 15 ust 3 p-kt 2, 6, 8 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;

Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych⁸¹:

- objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń ww. planów⁸².

W planach wyznacza się w zależności od potrzeb wynikających ze specyfiki miejsca strefy ochrony konserwatorskiej⁸³:

1. obszaru zabytkowego, w której określa się:

- zakres ochrony wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego składających się na strukturę przestrzenną strefy,
- zasady wprowadzania współczesnych elementów zagospodarowania w zabytkową strukturę przestrzenną,
- ograniczenia i dopuszczenia w zagospodarowaniu,

2. otoczenia/ekspozycji zabytku⁸⁴,

3. krajobrazu kulturowego,

4. stanowisk archeologicznych.

W stosunku do historycznych układów urbanistycznych ustalenia planu dotyczą m.in.:

- zachowania kompozycji przestrzennej,
- utrzymania form zagospodarowania terenu,
- utrzymania form i charakteru zabudowy,
- historycznego układu komunikacyjnego z określeniem linii regulacyjnych, rodzaju nawierzchni i obiektów małej architektury oraz ewentualnej lokalizacji zadrzewień i zieleni urządzonej,
- określenia dopuszczalnych uzupełniających form zabudowy,
- intensywności zabudowy i wskaźników wielkości terenów utwardzonych w stosunku do powierzchni działki,
- obowiązujących linii zabudowy dla obiektów projektowanych,
- zasad kompozycji elewacji i zasad ich ewentualnych przekształceń,
- minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy frontowej i wewnętrznej (gospodarczej i mieszkalnej),
- zasad obsługi komunikacyjnej, w tym usytuowanie wejść do budynków i wjazdów na posesje,
- form dachów i materiału pokrycia dachowego istniejącej zabudowy historycznej i projektowanej,
- materiału i form ogrodzeń,
- charakterystycznych elementów małej architektury,
- utrzymania charakteru szaty roślinnej i układów zieleni wysokiej,
- ochrony historycznych podziałów własnościowych,
- lokalizacji urządzeń technicznych (naziemnych zbiorników, masztów, anten, nośników reklamowych, klimatyzatorów, szafek kablowych i telekomunikacyjne, pomieszczeń do gromadzenia odpadów itp.),
- innych istotnych elementów fizjonomii zespołu zabudowy.

W stosunku do obiektów i obszarów poprzemysłowych ustalenia planu dotyczą m.in.:

- zasad adaptacji obiektów istniejących oraz realizacji nowej zabudowy,
- zasad kompozycji brył i elewacji oraz zasad ich przekształceń w trakcie użytkowania,
- ustalenia minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy,
- rozwiązań układu komunikacyjnego,
- lokalizacji urządzeń technicznych,
- dopuszczalnych form ogrodzeń,
- innych elementów, jeżeli występują jako istotne elementy fizjonomii zespołu zabudowy i charakteru obszaru,

⁸¹ art. 19 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;

⁸² art. 19 ust 2 cyt. wyżej ustawy;

⁸³ Wnioski w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków do projektów studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, oprac. zespół: J. Welc-Jędrzejewska, E. Kulesza-Szerniewicz, B. Makowska, E. Stieler, E. Jagielska, w: Kurier Konserwatorski, nr 4, 2009, s. 5-41;

⁸⁴ wyznaczana w sytuacji gdy decyzji o wpisaniu obiektu do rejestru zabytków nie uwzględniono otoczenia zabytku w rozumieniu art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a wymaga ono ochrony, specyfika terenu wokół obiektu i obszaru zabytkowego przeznaczonego do ochrony w planie (ukształtowanie, zagospodarowanie, użytkowanie) wskazuje na taką potrzebę;

- ewentualnych nowych podziałów własnościowych uwzględniających wewnętrzny historyczny układ komunikacyjny.

W stosunku do układów zabytkowej zieleni ustalenia planu dotyczą m.in.:

- dopuszczonych działań na terenach zieleni,
- proporcji terenów zieleni do zabudowy,
- zachowania lub odtworzenia układu kompozycyjnego - osi, szpalerów, wglądów, dominant,
- składu roślinnego,
- działań dotyczących zachowania lub odtworzenia obudowy układu komunikacyjnego,
- zasad realizacji drobnych form architektonicznych i urządzeń technicznych,
- powiązań z innymi elementami zagospodarowania,
- zakazu dokonywania wtórnych podziałów własnościowych,
- dopuszczonych form ogrodzeń,
- innych istotnych elementów fizjonomii zespołu.

W stosunku do zabytków architektury i budownictwa ustalenia planu dotyczą m.in.:

- określenia chronionych wartości zabudowy istniejącej (historyczna linia zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.) i ustalenie zakazu jej zmiany lub nakazu przywrócenia,
- zasad zagospodarowania posesji - działki budowlanej (lokalizacja elementów zabudowy),
- określenia dopuszczalnych zmian i warunków ich realizacji,
- określenia gabarytów oraz parametrów estetycznych, technicznych i użytkowych dla zabudowy nowej (przebieg linii zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.),
- utrzymania, przywrócenia lub zmiany podziału parcelacyjnego (podstawowego elementu organizacji i fizjonomii przestrzeni),
- określenia innych elementów kontekstu krajobrazowego (w tym zieleni urządzonej, nawierzchni i towarzyszącej obiektowi małej architektury) dla utrzymania lub przywrócenia wartości chronionych.

70 % powierzchni gminy Czarna Woda pokryta jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Większość obszaru gminy objęta jest planem z 1997 r. (Uchwała Nr XXVIII/180/97 Rady Miejskiej w Czarnej Wodzie z dnia 8 sierpnia 1997 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Miejskiej Czarna Woda, w części obejmującej sołectwa Lubiki i Huta Kalna. Brak jest w nim zabytków włączonych do gminnej ewidencji zabytków, a zapisy planu nie zawierają odpowiednich zasad ochrony, warunków konserwatorskich dotyczących realizacji nowej zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej, zasad ochrony zabytkowych zespołów zabudowy, obiektów i in. Określone w ww. planie miejscowych zasady ochrony konserwatorskiej są nieadekwatne do wartości zasobu kulturowego gminy, przez co nie zapewniają im właściwej ochrony.

Pozostałe plany miejscowe sporządzane były w latach 2000-2023, które obejmują niewielki powierzchniowo obszar gminy. W planach tych znajdują się odpowiednie zapisy odnoszące się do zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

5.3.3. Inne prawne formy ochrony

Pomniki Historii: na terenie gminy nie występują pomniki historii.

Parki kulturowe: na terenie gminy nie występują parki kulturowe.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków Gminy Czarna Woda wykonana została w 2016 r. i przyjęta Zarządzeniem Nr VII/62/2016 Burmistrza Czarnej Wody z dnia 17 października 2016 r.

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się 60 obiektów wśród nich znalazł się kościół poewangelicki z Huty Kalnej z 1894 r., budynek plebanii z 1907 r., budynki mieszkalne i gospodarcze z przełomu XIX i XX w. oraz z l. 20-tych i 30-tych XX w., budynki dawnych szkół w Hucie Kalnej i Lubikach z pocz. XX w., zespół dworca kolejowego w Czarnej Wodzie z przełomu XIX i XX w., trzy kapliczki przydrożne w Hucie Kalnej, Lubikach Małych i Czarnej Wodzie, obiekty hydrotechniczne związane z kanałami nawadniającymi łąki z lat 1840-1848 r. oraz dawny cmentarz ewangelicki w Hucie Kalnej z 2 poł. XIX w.

Wykaz obiektów w gminnej ewidencji zabytków znajduje się w Załączniku nr 1 do Programu Opieki.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Kościół p.w. Św. Józefa Oblubieńca w Hucie Kalnej⁸⁵

Kościół wzniesiony został w 1894 r. przez mieszkańców wyznania ewangelicko-augsburskiego. W wyniku działań wojennych w 1945 r. świątynia w połowie została zniszczona. Tuż po wojnie staraniem mieszkańców została zrekonstruowana i wyremontowana. W 1948 r. ks. Bolesław Meloch ze Zblewa poświęcił kościół jako filię parafii Piece. 15 czerwca 1979 r., erygowana została parafia rzymskokatolicka, jej proboszczem został ks. Stanisław Szarowski.

Kościół wzniesiony w stylu neogotyckim, salowy, orientowany, z czerwonej cegły licówki, na kamiennej podmurówce, z wyodrębnionym, prostokątnym w rzucie, prezbiterium, prostokątną w rzucie wieżą od zachodu i również prostokątną w rzucie zakrystią, dostawioną od wschodu do północnej elewacji korpusu. Dach nad kościołem dwuspadowy kryty współczesną dachówką rzymską, prezbiterium i zakrystia kryte dachem trójspadowym, wieża – hełmem, krytym blachą płaską. Elewacje boczne korpusu (północna i południowa) oszkarpowane, osie podkreślone przez ostrołukowe, schodkowo rozglifione okna, całość zwieńczona profilowanym gzymsem, nad którym umieszczono kolejny, naśladujący ostrołukową arkaturę: trójkąty z cegieł wsparte na ceglanych wspornikach. Szczyty korpusu u dołu zdobione takim samym gzymsem jak korpus, zwieńczone sterczynami. Elewacje prezbiterium północna i południowa rozcłonkowane ostrołukowymi oknami, elewacja wschodnia – tynkowaną, kolistą blendą, całość zwieńczona płaskim, białym tynkowanym fryzem. Elewacje zakrystii rozcłonkowane ostrołukowymi otworami: od wschodu – drzwiowym, od północy – okiennym, od zachodu – ślepym, wielkości drzwiowego. Całość zwieńczona kostkowym gzymsem. Wieża w przyziemiu z ciosów kamiennych. W elewacji frontowej wieży na osi ostrołukowy otwór drzwiowy ujęty schodkowym rozglifieniem (drzwi dwuskrzydłowe z ostrołukowym nadświetlem). Na trzeciej kondygnacji wąskie, prostokątne okienko, powyżej podwójny rolkowy gzyms, na ostatniej kondygnacji podwójne ostrołukowe okno, nad nim płaski, tynkowany na biało fryz. Elewacja południowa i północna tak samo ukształtowane – na osi drugiej i trzeciej kondygnacji małe, prostokątne okienka, powyżej gzyms rolkowy, na czwartej kondygnacji ostrołukowe okno. Całość zwieńczona płaskim, tynkowanym fryzem. Na kamieniu fundamentowym jednej ze szkarp od strony południowej – wyryta data „1894”.

Wnętrze wieńczy drewniana otwarta więźba wieszarowa wsparta na drewnianych, snycersko zdobionych wspornikach, z wieszakiem zdobionym od dołu toczoną kulą. Prezbiterium oddzielone od naw ostrołukowym łukiem tęczowym. Od zachodu drewniany chór, wsparty na słupach ze snycersko zdobionymi zastrzałami. Posadzka w kościele z białych i szarych płytek, układanych w karo.

⁸⁵ historia kościoła: https://pl.wikipedia.org/wiki/Parafia_%C5%9Bw._J%C3%B3zefa_Oblubie%C5%84ca_w_Hucie_Kalnej w oparciu o artykuł W. Zielińskiego w Merkuriuszu Czarnej Wody Nr 15 z 1996 r., str. 8 [strona Wikipedii, 10.05.2016 r.]

Fragment systemu kanałów nawadniających łąki wraz z infrastrukturą techniczną⁸⁶

Do prac ziemnych przy budowie kanałów przystąpiono wiosną 1840 r. Z piaszczystych wydm najniższej klasy (VI i V) wykarczowano las, teren zniwelowano i przystąpiono do wykopu rowów do- i odpływowych oraz kanałów nawadniających o długości 395 km, wykonano urządzenia irygacyjne: śluzy, przepusty, mnichy itp. Sieć nawadniająca podłączono do jeziora Wdzydze za pomocą kanału głównego. By uniemożliwić wsiąkanie wody – dno kanału wyłożono gliną. Kanał główny biegnie po opuszczeniu jeziora Wdzydze do śluzy Górki (pomocniczej na wypadek burzy), dalej do starego koryta rzeki Wdy, w pobliżu miejscowości Żebrowo, Bąk, Miedzno, Uroża i Wojtał do kompleksu łąk Podlesie.

Budowa kanału głównego trwała 6 lat i kosztowała 1,2 mln marek. 7 września 1846 r. wpuszczono do kanałów i rowów wodę, która powoli zaczęła zalewać cały obszar łąk, nanosząc na nią ciekłą warstwę namułu. W międzyczasie zakończono też prace przy budowie kanałów i urządzeń wodno-melioracyjnych (1848 r.). Pierwsze sianokosy wydały niezbyt obfite plony, dlatego przystąpiono do dalszych zabiegów, potencjalnie mających wpłynąć na zwiększenie warstwy urodzajnej gleby (naturalny nawóz, obsiewanie łubinem). W 1862 r. z powodu braku dostatecznej ilości wody w jeziorze Wdzydze zredukowano obszar łąk o 300 ha, to jest do wielkości dziś istniejącego czyli 461,84 ha. Dopiero w 1870 r., kiedy ostatecznie zgrubiała warstwa próchnicy, wydajność z łąk poprawiła się. W latach 1929-1935 prowadzono na łąkach doświadczenia z nawozami sztucznymi, ale bez efektów. Po 1952 r. nawożono łąki solą potasową, kainitem, supertomasyną, superfosfatem itp. co przy odpowiedniej regulacji nawadniania doprowadziło do wzrostu wydajności. W 1955 r. wzrosła ona do 29-30 q z ha. W 1960 r. oczyszczono kanał z jeziora Wdzydze. W latach 1956-65 w 95 % przebudowano urządzenia irygacyjne – z drewnianych na betonowe.

Dla prawidłowego funkcjonowania systemu zatrudnieni byli dozorczy łąk, zarówno w czasach zaboru pruskiego, jak i w okresie międzywojennym. Na terenie gminy Czarna Woda ich domy znajdowały się w Podlesiu i Kamionnej.

System nawadniający składa się z kanałów, rowów melioracyjnych oraz urządzeń hydrotechnicznych tj.: mostki, przepusty, groble, śluzy, zastawki, mnichy. Pierwotne urządzenia z drewna zastąpione zostały przez betonowe, natomiast zachowały się niektóre ceglane mostki i przepusty, śluzy nadal pozostały drewniane.

Główny kanał nawadniający biegnie od jeziora Wdzydze, jest długi na 23 km i szeroki na 6 m. Odchodzi od niego sieć mniejszych kanałów i rowów, które rozprowadzone zostały po łąkach pod miejscowością Studzienice w gminie Kaliska (gdzie w system włączone zostały także pola filtracyjne ścieków z dawnych zakładów płyt pilśniowych w Czarnej Wodzie), a także po łąkach w okolicach Podlesia w gminie Czarna Woda. Dalej kanał biegnie wśród lasów w okolicach Małych Lubików i Kamionnej, żeby w okolicach Wiązaka połączyć się z Wdą.

⁸⁶ historia kanałów opracowana na podstawie: J. Milewski, *Dzieje...*, s. 364-366;

Dworzec kolejowy w Czarnej Wodzie

Dworzec powstał w latach 1871–1873 przy linii kolejowej nr 203 z Kostrzyna do Tczewa. Budynek wzniesiony został na planie litery T, z ryzalitem w elewacji północnej i południowej, trójkondygnacyjny (ostatnia kondygnacja w formie poddasza użytkowego), kryty dachem dwuspadowym o prostopadłych do siebie kalenicach nad poszczególnymi częściami budynku. Murowany z żółtej cegły licowej, dach kryty papą. Drzwi do wnętrza drewniane, płycinowe, częściowo zachowała się oryginalna, skrzynkowa stolarka okienna. Elewacje pod oknami drugiej kondygnacji obiega szeroki kwiatowy fryz zwieńczony profilowanym gzymssem, pod oknami poddasza - gzyms konsolkowy, otwory okienne o profilowanych ościeżach, zwieńczone łukiem odcinkowym. Przy budynku dworca znajduje się budynek gospodarczy i budynek tranzytowy – obydwa wzniesione z czerwonej cegły licowej, wtórnie pomalowane na białą. Nieco dalej na zachód od stacji usytuowana jest nastawnia kolejowa, w przyziemiu wtórnie obłożona płytkami klinkierowymi, powyżej tynkowana.

Wiadukt kolejowy w Podlesiu

Wiadukt kolejowy wzniesiony w l. 1871–1873 w linii kolejowej nr 203 z Kostrzyna do Tczewa. Jest to budowla jednoprzęsłowa, dwutorowa, wzniesiona z kamienia polnego i cegły licowej, zbudowana została w konstrukcji łukowej z przepustem wodnym po stronie wschodniej.

Budynek dawnej szkoły w Czarnej Wodzie

Budynek dawnej szkoły, później Miejskiej Biblioteki Publicznej, a obecnie budynek mieszkalny z częścią przeznaczoną pod działalność organizacji społecznych w Czarnej Wodzie przy ul. Starogardzkiej 13 powstał w l. 80-tych XIX w. Wzniesiony został na planie zbliżonym do litery T, z ryzalitem w elewacji północno-zachodniej i południowo-wschodniej, dwukondygnacyjny (ostatnia kondygnacja w formie poddasza użytkowego), kryty dachem dwuspadowym o prostopadłych do siebie kalenicach nad poszczególnymi częściami budynku. Murowany z czerwonej cegły licowej, dach kryty dachówką holenderką, z dwiema lukarnami w połaci południowo-wschodniej krytymi dachami jednospadowymi. Drzwi główne oryginalne, drewniane, płycinowe, okna współczesne. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem pełnym, w szczycie elewacji południowo-wschodniej pomniejszono dwa otwory okienne. Przy wejściu znajduje się tablica pamiątkowa poświęcona Piotrowi Szturmowskiemu – posłowi na Sejm II Rzeczypospolitej, zamordowanemu przez hitlerowców 12.09.1939 r. w Pogódkach.

Budynek dawnej szkoły w Hucie Kalnej

Budynek dawnej szkoły, obecnie budynek mieszkalny z częścią usługową w Hucie Kalnej, ul. Szkolna 2 powstał w l. 80-tych XIX w. Wzniesiony został na planie zbliżonym do litery T, z ryzalitem w elewacji północno-zachodniej i południowo-wschodniej, dwukondygnacyjny (ostatnia kondygnacja w formie poddasza użytkowego), kryty dachem dwuspadowym o prostopadłych do siebie kalenicach nad poszczególnymi częściami budynku. Murowany z czerwonej cegły licowej, dachem kryty d. dachówką holenderką, ob. eternitem. Otwory okienne zwieńczone łukiem odcinkowym. Drzwi i okna współczesne, zachowane jedynie dwa oryginalne okna w szczycie elewacji południowo-wschodniej, pomiędzy nimi zamurowano dwa oryginalne otwory okienne i wybito nowy prostokątny.

Budynek dawnej szkoły w Lubikach

Budynek dawnej szkoły ob. mieszkalny w Lubikach, ul. Wiejska 13 powstał w l. 80-tych XIX w. Wzniesiony został na planie prostokąta, dwukondygnacyjny (ostatnia kondygnacja w formie poddasza użytkowego), kryty dachem dwuspadowym. Murowany z czerwonej cegły licowej, dach kryty d. dachówką holenderką, ob. blachodachówką. Drzwi i okna współczesne. Otwory okienne zwieńczone łukiem odcinkowym. W elewacji frontowej współczesny, drewniany ganek, w elewacji tylnej współczesna, drewniana, otwarta weranda.

Budynek plebanii w Hucie Kalnej

Budynek plebanii w Hucie Kalnej, ul. Kościelna 15 powstał w 1907 r. Wzniesiony został na planie prostokąta, dwukondygnacyjny (ostatnia kondygnacja w formie poddasza użytkowego), kryty dachem naczółkowym, z lukarnami w elewacji frontowej i tylnej. Murowany z czerwonej cegły licowej, dach kryty blachodachówką. Drzwi i okna współczesne. Otwory okienne zwieńczone łukiem odcinkowym. W elewacji frontowej (pd.-wsch.) i w elewacji bocznej (pn.-wsch.) widoczny jest ślad po zamurowanych otworach zwieńczonych łukiem koszowym. W elewacji bocznej (pd.-zach.) drewniany ganek kryty dachem dwuspadowym.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
- atrakcyjne położenie gminy pod względem przyrodniczym i krajobrazowym, - korzystne położenie geograficzne – w bliskiej odległości od znaczących obiektów zabytkowych (akwedukt w Fojutowie, zespół pocysterski w Pelplinie, miasto Czersk, miasto Starogard Gdański, Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach Kiszewskich, kamienne kręgi w Odrach i in.) oraz od atrakcyjnych krajobrazowo rezerwatów przyrody, - unikatowy zabytek techniki: kanały nawadniające łąki wraz z urządzeniami hydrotechnicznymi, - interesujące dziedzictwo kulturowe i historyczne, - bardzo dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, - duża ilość obiektów zabytkowych, - świadomość kulturowa Kociewia, - bogata baza szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, kajakowych), - rozwinięta baza noclegowa dla potrzeb turystyki i agroturystyki, - korzystny układ szlaków komunikacyjnych (autostrada A 1, trasa międzynarodowa Berlin – Królewiec, linia kolejowa Chojnice – Tczew).	- brak wypracowanych działań na rzecz dofinansowania prac remontowych, konserwatorskich i renowacyjnych przy zabytkach, - brak wypracowanych form współdziałania w zakresie ochrony zabytków z gminami sąsiednimi (w zakresie ochrony systemu kanałów nawadniających), - niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako towaru turystycznego, - zły stan techniczny obiektów zabytkowych, - niska świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki;
SZANSE	ZAGROŻENIA
- możliwość uzyskania środków pomocowych z UE na poprawę stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, - możliwość wykorzystania większej ilości imprez promocyjnych i kulturalno-folklorystycznych do rozpropagowania możliwości wypoczynkowych, - możliwość wykorzystania istniejących szlaków turystycznych do rozpropagowania możliwości wypoczynkowych, - poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, - rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych.	- ograniczone możliwości pozyskania środków zewnętrznych na realizację zadań związanych z ochroną zabytków z uwagi na wysoką konkurencyjność innych regionów, - niedostatek środków w regionie i kraju na wspomaganie działań mających na celu poprawę stanu zasobów dziedzictwa kulturowego, - malejące dotacje państwa na prowadzenie działalności z zakresu ochrony zabytków, - samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich, - brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji budowlanej, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji.

7. Założenia programowe

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028 ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na:

- umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Czarna Woda,
- podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,

- umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie dziedzictwa kultury mniejszości narodowych,
- poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji (np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków),
- włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym gminy.

Celem strategicznym Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025 – 2028 jest:

**ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
SŁUŻĄCE SPOŁECZNO-GOSPODARCZEMU ROZWOJOWI
GMINY CZARNA WODA**

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze gminy przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności (zasobów ludzkich).

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

I. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

II. ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY

III. PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY

Priorytet I: OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Ochrona dziedzictwa kulturowego jako podstawy służącej rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jego mieszkańców. 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy 3. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne	• współpraca z zainteresowanymi gminami w zakresie opracowania projektów rewaloryzacji systemu kanałów nawadniających łąki, • konsekwentne wdrażanie zapisów obowiązujących dokumentów programowych gminy w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego, • egzekwowanie zapisów określonych w dokumentach programowych gminy określających zasady działalności inwestycyjnej na obszarach i w strefach objętych ochroną konserwatorską odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji),

	• rewaloryzacja ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez wprowadzanie odpowiednich zapisów do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tj.: - ochrona historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk, - ochrona panoram oraz przedpól widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.
Priorytet II: ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych 2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.	• opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych, • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy, • prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy, • rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym obszarów historycznych cmentarzy), • wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), • opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych, • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, skansenów itp.
Priorytet III: PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej. 2. Promowanie tradycyjnych form i cech lokalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych).	• promocja najcenniejszych zabytków gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice, • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,

3. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym 4. Szeroki dostęp do informacji o zabytkach gminy.	• wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, • utrzymywanie istniejących szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) i wzbogacanie ich o elementy środowiska kulturowego, • udostępnienie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć.
---	---

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego została uwzględniona przez władze gminy w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Gmina planuje współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym z Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim, organizacjami pozarządowymi oraz diecezją pelplińską i parafią w Hucie Kalnej.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (na podstawie obowiązującej Uchwały Nr XLIII/380/2023 Rady Miejskiej w Czarnej Wodzie z dnia 18 grudnia 2023 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ewidencji zabytków, realizowanych w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja na temat dziedzictwa kulturowego miasta.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie monitoringu jego realizacji w postaci monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028 odpowiada Burmistrz Czarnej Wody, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Miejskiej w Czarnej Wodzie sprawozdanie z realizacji programu.

Sprawozdania zawierać będą informacje na temat działań podejmowanych przez Gminę Czarna Woda w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego wraz podaniem wysokości środków przeznaczonych na ten cel.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz województwa pomorskiego.

A. Gmina: w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu m.in. na podstawie Uchwały Nr XLIII/380/2023 Rady Miejskiej w Czarnej Wodzie z dnia 18 grudnia 2023 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ewidencji zabytków, realizowanych w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków.

B. Fundusze Samorządu Województwa Pomorskiego

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7 – 15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek:

- 1) posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- 3) jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim

- dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotację należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

C. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków co roku przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach zgodnie z Regulaminem zawartym w Załączniku do Zarządzenia Nr 67/2021 Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 15.10.2021 r. w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa pomorskiego ze środków finansowych pozostających do dyspozycji Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz trybie rozliczania i zasadach kontroli prawidłowości wykorzystania dotacji⁸⁷.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru określonych w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które:

1. zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku,
2. zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Dotacja może być udzielona w wysokości:

1. do 50% w/w nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru,
2. jeżeli zabytek wpisany do rejestru zabytków posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
3. jeżeli stan zachowania zabytku wpisanego do rejestru, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

⁸⁷ Regulamin opublikowany na stronie <https://www.ochronazabytkow.gda.pl/dotacje/dotacje-zasady/> [strona Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, dostęp: 15.04.2025 r.], Zarządzenie opublikowane na stronie https://wuoze_gd.bip.gov.pl/zarzadzania-pwzk-2021/zarzadzanie-pwzk-nr-67-z-15-11-2021-r.html [strona BIP Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku, dostęp: 15.04.2025 r.];

D. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁸⁸:

W ramach prowadzonych przez MKiDN programów mogą być dofinansowywane zadania z zakresu kultury i ochrony zabytków.

1. Program „Kultura ludowa i tradycyjna”: Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.
2. Program „Ochrona zabytków”: Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
3. Program „Ochrona zabytków archeologicznych”: celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedostrucone rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.
4. Program „Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju”: celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Ministerstwo ogłasza co roku na swojej stronie internetowej www.mkidn.gov.pl rozpoczęcie naboru wniosków.

E. Fundusz Kościelny Ministerstwa Finansów⁸⁹

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

W 2025 r. kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację m.in. zadań związanych z konserwacją i remontami obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Dotacje na wspomniany cel przeznaczone będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

10.2. Środki pomocowe

Środki na ochronę zabytków o światowym i krajowym znaczeniu zarówno ruchomych i nieruchomych można pozyskiwać z Funduszy Unii Europejskiej. Dotacje te przeznaczone są m.in. na wsparcie jednostek samorządu terytorialnego.

W perspektywie finansowej na lata 2021-2027 uruchomiono dla Polski następujące instrumenty finansowe:

- Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
- Europejski Fundusz Społeczny+,
- Fundusz Spójności,

⁸⁸ <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-2025>, [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 15.04.2025 r.];

⁸⁹ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-kościelny> [strona Ministra Finansów, dostęp: 15.04.2025 r.].

- Europejski Fundusz Morski, Rybacki i Akwakultury,
- Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji.

W ramach funduszy mogą być realizowane programy, które przewidują uruchomienie środków na ochronę dziedzictwa kulturowego tj. Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko.

Nabór wniosków o dofinansowania ogłaszane są na portalu Funduszy Europejskich:
<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Woda na lata 2025-2028 będą osiągnane poprzez:

- wspólne działania władz Gminy z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Gminy Czarna Woda,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.